

STUDIA IURIDICA MONTENEGRINA

ČASOPIS STUDIA IURIDICA MONTENEGRINA

Glavni i odgovorni urednik prof. dr Zoran Stojanović
(Editor-in-Chief)

Redakcija prof. dr Zoran Stojanović (Podgorica)
(Editorial Board) prof. dr Olivera Vučić (Beograd)
prof. dr Vilim Bouček (Zagreb)
prof. dr Slobodan Panov (Beograd)
prof. dr Marko Petrak (Zagreb)
prof. dr Davorin Lapaš (Zagreb)
prof. dr Marija Karanikić Mirić (Beograd)

Izdavački savjet akademik Dragan K. Vukčević, predsjednik
(Editorial Council) akademik Đorđije Borozan
akademik Viljem V. Smirnov
prof. dr em. Mihajlo Dika
prof. dr Budimir P. Košutić
prof. dr Miodrag Orlić

Sekretar mr Andrej Bracanović
(Secretary of Editorial Board)

Priprema za štampu Bojan R. Popović
Prepress Medeon, Podgorica

Izdavač FPN UDG
Publisher Ul. Oktoih br. 1
Podgorica
e-mail: sim@udg.edu.me
web: <http://studiaiuridica.me/>

Časopis izlazi dva puta godišnje

SADRŽAJ

ČLANCI:

RODOLJUB ETINSKI

Slučaj Renckhoff i preoblikovanje neprofitnog korišćenja interneta . . . /7/

SLOBODAN I. PANOV

Porodični zakoni Crne Gore i Srbije: skica komparativne analize . . . /31/

MARKO PETRAK

Kodificiranost građanskog prava u Jugoistočnoj Europi —
pouke za Crnu Goru /51/

JELENA ĐURIŠIĆ

Krivično djelo proganjanje u krivičnom zakonodavstvu Crne Gore . . /89/

BOJAN BOŽOVIĆ

Međunarodna nadležnost za online potrošačke ugovore
u Evropskom međunarodnom privatnom pravu /103/

PRIKAZI:

ANDREJ BRACANOVIĆ

Bart Wauters and Marco de Benito,
The History of Law in Europe: An Introduction /117/

IZ PRAVNE ISTORIJE

Slučaj izricanja smrtne kazne strijeljanjem iz 1853. godine /123/

IN MEMORIAM

Akademik Slobodan Perović (1932–2019) (Akademik Zoran Rašović). . /131/

Kodificiranost građanskog prava u Jugoistočnoj Europi Pouke za Crnu Goru

Polazeći od činjenice da su u najnovije vrijeme otpočele pripreme radnje za kodifikaciju građanskog prava u Crnoj Gori, sadržaj planirane analize jest pregled stanja kodificiranosti građanskog prava u državama Jugoistočne Europe kao neposrednom okruženju Crne Gore.

Analiza će obuhvatiti pet država sa kojima se danas graniči Crna Gora (Bosna i Hercegovina, Srbija, Albanija, Kosovo, Hrvatska), kao i dvije preostale postjugoslavenske države sa kojima je Crna Gora tijekom prošlog stoljeća dugo vremena bila u istoj državnoj zajednici (Slovenija, Makedonija), te stoga dijelila vrlo slično pravno iskustvo.

U predviđenoj analizi prikazat će se ukratko pravne tradicije koje su presudno utjecale na pravne sisteme navedenih država u njihovim sadašnjim granicama, potom građanske kodifikacije ili građansko zakonodavstvo koje je u njima bilo na snazi tijekom dvadesetog stoljeća, dok će središnja tema biti stanje kodificiranosti građanskog prava u svakoj pojedinoj od navedenih zemalja u današnje vrijeme.

Cilj predložene analize jest pružiti crnogorskim kodifikatorima prikaz dragocjenih iskustava iz navedenih obližnjih država u rasponu od najboljih praksi u navedenom aspektu, pa sve do opisa najvažnijih faktora koji imaju negativan utjecaj na kodifikatorske pothvate. Pri tome će se obraditi različita relevantna pitanja poput odnosa pravnih tradicija, postojećeg zakonodavstva i kodifikacijskih nastojanja, pitanja spremnosti nacionalne pravne profesije za donošenje kodifikacije građanskog prava, pitanja sudjelovanja stranih eksperata u kodifikatorskim pothvatima, pitanja pozitivnog i/ili negativnog utjecaja političkog okruženja i javne sfere općenito na građansku kodifikaciju itd.

Ključne riječi: kodifikacija, pravne tradicije, građansko pravo, Jugoistočna Europa, Crna Gora

1. Uvodne napomene

Polazeći od činjenice da su u najnovije vrijeme otpočele pripreme radnje za kodifikaciju građanskog prava u Crnoj Gori, sadržaj planirane analize jest pregled stanja kodificiranosti građanskog prava u državama Jugoistočne Europe kao neposrednom okruženju Crne Gore¹.

* Dr. sc. Marko Petrak, dipl. iur., univ. bacc. phil., Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, redoviti profesor, predstojnik Katedre za rimsko pravo, e-mail: marko.petrak@pravo.hr.

¹ Navedeno istraživanje, izloženo u okviru konferencije Kodifikacija građanskog prava u Crnoj Gori, koja je održana 29. 3. 2017. u Podgorici, omogućili su The AIRE Centre (Advice on Individual Rights in Europe) te Ministarstvo pravde

Analiza će obuhvatiti pet država sa kojima se danas graniči Crna Gora (Bosna i Hercegovina, Srbija, Albanija, Kosovo, Hrvatska), kao i dvije preostale postjugoslavenske države sa kojima je Crna Gora tijekom prošlog stoljeća dugo vremena bila u istoj državnoj zajednici (Slovenija, Makedonija), te stoga dijelila vrlo slično pravno iskustvo.

U predviđenoj analizi prikazat će se ukratko pravne tradicije koje su presudno utjecale na pravne sisteme navedenih država u njihovim sadašnjim granicama, potom građanske kodifikacije ili građansko zakonodavstvo koje je u njima bilo na snazi tijekom dvadesetog stoljeća, dok će središnja tema biti stanje kodificiranosti građanskog prava u svakoj pojedinoj od navedenih zemalja u današnje vrijeme.

U tom smislu, navedene države mogu se podijeliti u tri skupine: 1) države u kojima je provedena kodifikacija građanskog prava (Albanija); 2) države u kojima je u tijeku pothvat kodifikacije građanskog prava (Srbija, Makedonija, Kosovo); 3) države u kojima trenutno ne postoje izražene inicijative za kodifikacijom građanskog prava (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Slovenija).

Cilj predložene analize jest pružiti crnogorskim kodifikatorima prikaz dragocjenih iskustava iz navedenih obližnjih država u rasponu od najboljih praksi u navedenom aspektu, pa sve do opisa najvažnijih faktora koji imaju negativan utjecaj na kodifikatorske pothvate. Pri tome će se obraditi različita relevantna pitanja poput odnosa pravnih tradicija, postojećeg zakonodavstva i kodifikacijskih nastojanja, pitanja spremnosti nacionalne pravne profesije za donošenje kodifikacije građanskog prava, pitanja sudjelovanja stranih eksperata u kodifikatorskim pothvatima, pitanja pozitivnog i/ili negativnog utjecaja političkog okruženja i javne sfere općenito na građansku kodifikaciju itd.

Prednosti kodificiranog građanskog prava u određenoj državi su evidentne. Gledano unutar pravnog sistema, građanski zakonik je središte privatnopravnog poretka u određenoj državi na kojeg se nadovezuju sva posebna privatnopravna uređenja. Kao središte cjelokupnog privatnog prava, svaki građanski zakonik treba pretendirati na načelnu potpunost, sistematičnost, te stabilnost svojih normi. Navedene karakteristike građanskih kodifikacija trebale bi u znatnoj mjeri omogućiti ostvarenje pravne sigurnosti kao iznimno važnog aspekta temeljne vrijednosti suvremenih pravnih sistema: vladavine prava. Gledano s aspekta svrhovitosti pravnog sistema pak, građanski zakonici bi trebali pospješiti funkcioniranje tržišnog gospodarstva u određenoj zemlji, ključno doprinijeti ostvarenju pojedinih temeljnih prava i sloboda građana i njihove pravne jednakosti, te konačno — u optimalnom slučaju — postati bitnom odrednicom identiteta određene države².

Crne Gore. Autor posebice zahvaljuje gospodi Biljani Braithwaite, menadžerki Programa za Zapadni Balkan AIRE centra, te gospodinu mr Zoranu Pažinu, potpredsjedniku Vlade i ministru pravde Crne Gore, na svesrdnoj potpori prilikom provedbe istraživanja.

² Općenito o konceptu kodifikacije, njenom historijskom razvoju i suvremenom značenju v. npr. F. Wieacker, "Aufstieg, Blüte und Krisis der Kodifikationsidee",

2. Pravne tradicije u Jugoistočnoj Europi

Pravni sistem po svojoj naravi teži određenoj stalnosti pravnih normi i ostalih pravnih fenomena. Na toj se stalnosti zasniva pravni kontinuitet kao temelj jedne od stožernih vrednota pravnog sistema: pravne sigurnosti. Dugotrajni pravni kontinuitet stvara pravnu tradiciju. Pojedine velike svjetske pravne tradicije stare su tisućljećima, te s nesmanjenom vitalnošću traju i danas, razvijajući svoju vlastitost u skladu s potrebama vremena. Štoviše, pojedini suvremeni pravni sistemi uzdižu pravnu tradiciju na razinu formalnog izvora prava. U pogledu naše teme, treba posebno istaknuti da kodifikacije ne nastaju i razvijaju se u zrakopraznom prostoru, već se ti procesi odvijaju u okvirima određene prethodno postojeće pravne tradicije³.

U kontekstu Jugoistočne Europe pak, najvažnija takva tradicija jest nedvojbeno rimska pravna tradicija, koja — posebice u području privatnog prava — traje u svojim različitim oblicima već više od dva i po tisućljeća. Najvažniji izdanak rimske pravne tradicije, kako s aspekta kodificiranja građanskog prava, tako i današnjeg procesa stvaranja jedinstvenog europskog pravnog prostora, jest nedvojbeno *ius commune* — opće pravo. Kako je poznato, pojam *ius commune* označava pravni sistem koji je vrijedio u gotovo čitavoj Europi u srednjovjekovnom i ranom novovjekovnom razdoblju. Taj je sistem oblikovan recepcijom rimskog prava, tj. procesom postupnog preuzimanja pravila rimskog prava sadržanog u Justinijanovoj kodifikaciji (*Corpus iuris civilis*) kao pozitivnog prava, uz prilagodbu tih pravila potrebama života i pravne prakse navednih razdoblja, te njihovog povezivanja s pojedinim elementima kanonskog prava i običajnih prava. *Ius commune* jest kao zapadni izdanak rimske pravne tradicije posebno obilježio i pravni razvoj Jugoistočne Europe, osobito na prostoru današnje Hrvatske i Slovenije, ali i pravni razvoj na cjelokupnom jadranskom prostoru koji se pored primorskih područja navedenih

Festschrift für Gustav Boehmer, Bonn, 1954, 34 i dalje; R. Zimmermann, Codification: History and Present Significance of an Idea, *European Review of Private Law* 3/1995, 95 i dalje; R. Zimmermann, Codification: The Civilian Experience Reconsidered on the Eve of a Common European Sales Law, *European Review of Contract Law* 8/2012, 367 i dalje; C. J. H. Jansen, A European Civil Code and National Private Law: Lessons from History, *European Review of Private Law*, 3–4/2016, 473 i dalje, svi sa uputama na brojnu daljnju literaturu o navedenoj problematici.

³ U tom su smislu i danas poučne nadasve primjerene i mudre riječi Bernharda Windscheida (1817–1892), jednog od najvećih znanstvenika rimskog prava i građanskog prava u 19. stoljeću, koji je imao i iznimno značajnu ulogu u procesu kodifikacije njemačkog građanskog prava: “Als historische Juristen wissen wir, daß das Gesetzbuch nichts sein wird, als ein Punkt in der Entwicklung, faßbarer gewiß als die Wasserwelle im Strome, aber doch nur eine Welle im Strome”; cit. B. Windscheid, “Die geschichtliche Schule in der Rechtswissenschaft”, in: idem, *Gesammelte Reden und Abhandlungen*, (ed. P. Oertmann), Leipzig, 1904, 75 i dalje.

dvaju država, odnosi i na stare priobalne gradove u današnjoj Crnoj Gori, te Sjevernoj Albaniji⁴.

Pored općeg prava (*ius commune*) kao zapadne grane rimske pravne tradicije, bizantsko pravo kao pravo „drugog i novog Rima“ (Konstantinopol, Carigrad), predstavljalo je stoljećima istočnu granu rimske pravne tradicije. Osnova bizantskog pravnoga sistema bila je također Justinijanova kodifikacija. Bizantski su vladari svojim potonjim zakonodavstvom preradili i dopunili pravna pravila Justinijanove kodifikacije, slijedeći različite kulturne, društvene i gospodarske promjene tijekom srednjeg vijeka, no ipak je utjecaj rimske pravne tradicije na pravni sistem Bizantskoga Carstva bio odlučujući za cijeloga trajanja države. Zbog toga se bizantsko pravo često naziva i rimsko-grčkim pravom (*ius graeco-romanum*), a njegov utjecaj na pravne kulture Balkana, Istočne Europe te pojedinih sredozemnih i maloazijskih prostora imao je stoljećima nadasve relevantno značenje⁵. Na područjima Jugoistočne Europe, utjecaj bizantske pravne tradicije posebno je bio jak na području današnje Srbije, Makedonije, Crne Gore, Kosova, te u gradovima jadranskog priobalja⁶.

U većini današnjih država Jugoistočne Europe, od kraja 14. stoljeća nadalje, znatan utjecaj izvršila je još jedna velika svjetska pravna tradicija: islamska pravna tradicija. Navedena tradicija ukorijenjena je u Jugoistočnoj Europi zahvaljujući dugostoljetnoj vladavini Osmanškog carstva. U svojoj osmanskoj grani, islamska pravna tradicija bila je utemeljena na šerijatu kao islamskom religijskom pravu, te na kanunima kao osmanskom državnom pravu. Utjecaj navedene tradicije bio je posebno intenzivan na širokim područjima današnje Bosne i Hercegovine, Srbije, Albanije, Kosova, Makedonije i Crne Gore⁷.

⁴ Općenito o *ius commune* kao pravnom sistemu v. npr. F. Calasso, *Introduzione al diritto commune*, Milano, 1970; H. Coing, *Die ursprüngliche Einheit der europäischen Rechtswissenschaft*, Wiesbaden, 1968; M. Bellomo, *L'Europa del diritto comune*, Roma, 1998; R. Van Caenegem, *European Law in the Past and the Future*, Cambridge, 2002; o utjecaju navedenog sistema u kontekstu Jugoistočne Europe, osobito u pogledu Hrvatske, v. ukratko Petrak, *Rimska pravna tradicija i hrvatska pravna kultura*, Zagreb, 2015, 10 i dalje, s uputama na daljnju literaturu u bilješkama.

⁵ Znanstvena literatura o bizantskom pravu je vrlo opsežna. Stoga, ovom prilikom upućujemo samo na izvrsnu sintezu koju je recentno pružio B. Stolte, "The Law of New Rome: Byzantine Law", *The Cambridge Companion to Roman Law* (ed. D. Johnston), Cambridge/New York, 2015, 355 i dalje, s uputama na daljnju relevantnu literaturu.

⁶ Vidi npr. S. Šarkić, Uticaj vizantijskog prava na srednjovekovno srpsko pravo, *Slovène. International Journal of Slavic Studies*, 2/2015, 106 i dalje (za Srbiju); M. Petrak, *Liber sclavorum qui dicitur Methodius*. O najstarijoj bizantsko-slavenskoj pravnoj zbirci u Duklji, *Glasnik Odjeljenja humanističkih nauka CANU*, 4/2018, 111 i dalje (početno istraživanje za područje Crne Gore); L. Margetić, "Il sistema giuridico delle città nelle province bizantine con speciale riguardo alla costa orientale adriatica (Dalmazia e Istria)", *Akten XVI Internationaler Byzantinistenkongress*, III/2, Wien 1981, 391 i dalje (za Dalmaciju i Istru).

⁷ O utjecaju islamske pravne tradicije na navedenim područjima v. npr. F. Karčić, *Studije o šerijatskom pravu i institucijama*, Sarajevo, 2011, 115 i dalje, s uputama

Konačno, na prostorima Jugoistočne Europe oduvijek je bio intenzivan utjecaj običajnog prava. Primjerice, brojni planinski krajevi u Crnoj Gori, Kosovu i Albaniji nisu *de facto* nikada potpali pod osmansku vlast. U navedenim krajevima primjenjivalo se običajno pravo, a sudsku vlast su vršili plemenski glavari⁸. U tom smislu je posebice bio značajan *Kanun Leke Dukadžina*, zbirka albanskog običajnog prava iz 15. stoljeća, čije značenje u Albaniji i Kosovu nije prestalo sasvim niti danas, štoviše, u postkomunističkom razdoblju njegova se važnost povećala u relevantnoj mjeri⁹.

Nakon navedenog, sasvim kratkog pregleda pravnih tradicija u Jugoistočnoj Europi, a obzirom na temeljnu svrhu ove analize, treba odmah istaknuti da nisu sve navedene tradicije u jednoj etapi svog razvoja prihvatile kodifikatorske modele. Kako je opće poznato, u navedenom je smislu najznačajnija zapadna grana rimske pravne tradicije — *ius commune*. Premda je *ius commune*, nakon stoljeća kontinuirana važjenja, donošenjem modernih građanskih zakonika u 19. i 20. stoljeću prestalo biti formalnim izvorom prava u većini europskih država, navedeni zakonici su, u svojoj biti, zapravo predstavljali različite kodifikacije recipiranog rimskog prava, tj. nacionalne varijacije jedne te iste europske teme. Time je zapadna rimska pravna tradicija sa njome pripadnim načelima, institutima i rješenjima nastavila u tim kodificiranim oblicima presudno djelovati na svekoliki europski pravni razvoj, uključujući i Jugoistočnu Europu, do današnjih dana, uspješno se odupirući različitim revolucionarnim pokušajima raskida sa postojećim pravnim kontinuitetom¹⁰.

Tome nasuprot, istočna grana rimske pravne tradicije, bizantsko pravo, nije slijedila u moderno doba kodifikatorsku ideju. Stoga su zemlje u kojima je nekoć dominirala bizantska pravna tradicija, jedna za drugom, tijekom 19. i 20. stoljeća preuzele zapadne kodifikacijske modele (npr. Srbija, Rumunjska, Grčka, pa i Rusija)¹¹.

na daljnju literaturu; cf. i E. Durmišević, *Šerijatsko pravo i nauka šerijatskog prava u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini XX stoljeća*, Sarajevo, 2008.

⁸ V. npr. V. Bogišić, *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji* (ed. T. Nikčević, koji je napisao i važan predgovor s uputama na daljnju literaturu), Podgorica, 1984; cf. i P. Stojanović, Međusobni odnosi i međuuticaji zakonskih propisa i običajnog prava u Crnoj Gori, *Istorijski zapisi*, 1–2/1972, 5 i dalje.

⁹ O značenju tog *Kanuna* v. npr. S. Pupovci, „Kanon Leke Dukadžinija (portijeklo, razvoj i karakteristike)“, *Kanon Leke Dukadžinija* (ed. D. Vukčević), Podgorica, 2011, 7 i dalje.

¹⁰ O navedenoj problematici v. npr. R. Zimmermann, „The Civil Law in European Codes“, *Regional Private Laws and Codification in Europe* (eds. H. L. MacQueen, A. Vaquer Aloy, S. Espiau Espiau), Cambridge, 2003, 18 i dalje.

¹¹ O navedenom postupnom preuzimanju zapadnih pravnih paradigmi, uključujući i kodifikatorsku ideju, na prostorima Jugoistočne Europe te posljedičnom napuštanju do tada vladajućih drugih pravnih tradicija, v. npr. M. Stoleis (ed.), *Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert. Bd. 1: Rumänien, Bulgarien, Griechenland*, Frankfurt am Main, 2015; T. Simon (ed.), *Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert. Bd. 2: Serbien, Bosnien-Herzegowina, Albanien*, Frankfurt am Main, 2015; cf. i relevantnu uvodnu studiju o navedenoj

Nadalje, treba istaknuti da je za razliku od bizantske pravne kulture, islamska pravna tradicija u svojoj osmanskoj grani tijekom posljednje trećine 19. stoljeća prihvatila ideju kodifikacije kao oblik osuvremenjivanja prava. Tako je između 1869. i 1876. stvorena kodifikacija pod naslovom *Mecelle-i abkjām-i adliyye* (Zbornik pravednih propisa), poznatija pod skraćenim imenom *Medžella*. Medžella kao osmanski građanski zakonik predstavljala je u svojoj biti kodifikaciju šerijatskog imovinskog prava, prožetu, međutim, i određenim utjecajima europskih građanskih kodifikacija, prije svega francuskog *Code Civil*-a¹².

Konačno, običajnopravne tradicije u Jugoistočnoj Europi u pravilu nisu preuzele kodifikacijsku ideju. Važan izuzetak u navedenom smislu jest *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru* iz 1888. godine (dalje u tekstu: OIZ), djelo slavnog historičara slavenskih prava Balda Bogišića (1834–1908), koji sadrži među svojim odredbama i znatan broj instituta starog crnogorskog običajnog prava. O navedenom zakoniku, najvažnijem originalnom pravnom ostvarenju uopće s područja Jugoistočne Europe, biti će još riječi dalje u tekstu.

3. Građanske kodifikacije i Jugoistočna Europa

U sljedećem dijelu ovog rada, polazeći od upravo ocrtanog konteksta pravnih tradicija, dati će se kratki pregled građanskih kodifikacija koje su vrijedile na području Jugoistočne Europe. Navedeni pregled nema tek historijskopravni karakter. Naime, pojedine kodifikacije koje će se ukratko prikazati, premda imaju starost veću od 200 godina (npr. francuski *Code Civil* ili austrijski *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch — ABGB*) i danas su na snazi u svojim matičnim državama te često predstavljaju inspiraciju ili model za nove zakonodavne pothvate.

Code Civil

Najstariji građanski zakonik koji je važio na teritoriju Jugoistočne Europe jest francuski *Code Civil*. Kako je opće poznato, Napoleonov *Code Civil* je u svjetskim razmjerima najvažnija i najutjecajnija privatnopravna kodifikacija. Nastao pod budnim okom samog Napoleona, navedeni zakonik stupio je na snagu 1804. g. — kao prva od pet znamenitih Napoleonovih kodifikacija (*Code de procédure*

problematici koje je autor F. Karčić, Uloga kodifikacije u transformaciji pravnih sistema Jugoistočne Evrope u postosmanskom periodu, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, 32/2011, 135 i dalje.

¹² Općenito o Medželli kao kodifikaciji, njenom značenju i obilježjima te primjeni (posebice u Bosni i Hercegovini), v. npr. M. Bečić, Primjena Medželle u postosmanskoj Bosni i Hercegovini, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 57/2014, 51 i dalje, s uputama na daljnje izvore i literaturu.

civile, Code de commerce, Code pénal, Code d'instruction criminelle) kojima su cjelovito i sistemski regulirane najvažnije pravne grane — te je ostao temeljan izvor francuskog privatnog prava, uz brojne izmjene i dopune, sve do dana današnjeg¹³. Ne upuštajući se detaljnije u okolnosti nastanka *Code Civil*-a, o čemu postoji opsežna literatura, sasvim ćemo ukratko izložiti temeljna obilježja te privatnopravne kodifikacije. U tom kontekstu treba, prije svega, napomenuti da je već samim donošenjem *Code Civil*-a izvršena potpuna *unifkacija* građanskog prava u Francuskoj, čime su okončani stoljetni pravni partikularizmi, ponajprije izraženi u opreci između južnofrancuskih zemalja u kojima je važio *droit écrit* (pisano, tj. rimsko pravo), te sjevernofrancuskih zemalja u kojima je važio *droit coutumier* (običajno pravo) kao regionalno običajno pravo izvedeno iz germanskih, posebice franačkih običaja¹⁴. Shodno tome, budući da je najveći dio odredbi *Code Civil*-a preuzet iz općeg prava (*ius commune*), zapadna grana rimske pravne tradicije s njom pripadnim pravnim načelima, institutima i konkretnim pravnim rješenjima po prvi je puta postala sasvim dominantna privatnopravna paradigma u Francuskoj, definitivno nadvladavši širok spektar do tada važećih lokalnih i običajnih pravnih tradicija¹⁵. U kontekstu rimskih temelja *Code Civil*-a, nužno je istaći i da je sama sistematika Napoleonove kodifikacije bila izgrađena na rimskom institucijskom sistemu kao triparticiji temeljnih pravnih kategorija (*personae, res, actiones*)¹⁶. Konačno, odredbe *Code Civil*-a intenzivno su prožete idejom prava i sloboda građana — koje su u sferi privatnog prava ponajprije utemeljene na romanističkim načelima privatnog vlasništva, slobode ugovaranja i slobode oporučnog raspolaganja — što znači da je njihova primjena u pravnoj praksi neizbježno rezultirala individualizacijom i modernizacijom cjelokupnog

¹³ O postanku, sadržaju, te utjecaju *Code Civil*-a na sveopći daljnji razvitak građanskog prava u svijetu, kao i o stožernom značenju te kodifikacije za suvremeni francuski pravni sistem v. npr. G. Rehm, "Code Civil", *Max Planck Encyclopedia of European Private Law* (eds. J. Basedow et al.), vol. I., Oxford, 2012, 200 i dalje., s uputama na daljnju relevantnu literaturu.

¹⁴ Cf. P. Stein, *Rimsko pravo i Europa. Povijest jedne pravne kulture*, Zagreb, 2007, 90 i dalje, 127 i dalje.; H. Coing, *Europäisches Privatrecht, Band II: 19. Jahrhundert, Überblick über die Entwicklung des Privatrechts in den ehemals gemeinrechtlichen Ländern*, München, 1989, 12 i dalje; Rehm, op. cit., 201.

¹⁵ O općem pravu (*ius commune*) i njegovoj doktrini u Francuskoj (npr. Domat, Pothier) kao najvažnijem temelju *Code Civil*-a v. izvrstan rad kojeg je autor J. Gordley, *Myths of the French Civil Code*, *The American Journal of Comparative Law*, 42/1994, 459 i dalje.

¹⁶ Institucijski sistem potječe od klasičnog rimskog pravnika Gaja (*Gaius*); cf. Gai. Inst. 1.8: *Omne autem ius quo utimur vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones*; o institucijskom sistemu i njegovim duhovno-historijskim korijenima v. npr. F. Wieacker, *Griechische Wurzeln des Institutionensystems*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, romanistische Abteilung*, 70/1953, 93 i dalje, s uputama na daljnju literaturu; o utjecaju institucijskog sistema na sistematiku *Code Civil*-a v. ukratko Coing, op. cit., 12 i dalje.

privatnopravnog života u suprotnosti sa do tada postojećim različitim kolektivitetnim i tradicionalnim pravnim strukturama¹⁷.

Zahvaljujući navedenim svojim obilježjima, *Code Civil* je izvršio presudan utjecaj na privatnopravne sisteme brojnih europskih država u protekla dva stoljeća: Belgije, Luksemburga, Nizozemske, Italije, Portugala, Španjolske, Poljske, Rumunjske i dr. Također, u mnogobrojnim izvanoeuropskim zemljama (npr. Louisiana, Quebec, Brazil, Čile, Venecuela, Urugvaj, Argentina, Haiti, Libanon, Iran, Egipat, frankofone afričke države), *Code Civil* je imao ulogu neupitnog uzora pri nastanku njihovog građanskopravnog zakonodavstva¹⁸.

Trijumfalan pohod *Code Civil*-a otpočeo je po europskom kontinentu već za vrijeme Napoleona u svim onim zemljama koje su potpale pod francusku vlast. Budući da je Napoleonova vladavina bila uspostavljena i u pojedinim dijelovima Jugoistočne Europe (1805–1814), postavlja se pitanje kakva je bila sudbina te znamenite kodifikacije na navedenom području. Novoosvojena područja u Jugoistočnoj Europi Napoleon je 1809. g. ujedinio u državnoj strukturi nazvanoj Ilirske pokrajine (*Les provinces illyriennes*). Navedene pokrajine obuhvaćale su i relevantne dijelove današnje Slovenije (Koruška, Kranjska), Hrvatske (Istra, civilna i vojna Hrvatska, Dalmacija, Dubrovnik) i Crne Gore (Boka Kotorska s Budvom i Paštrovićima). Konačno uređenje Ilirskih pokrajina Napoleon je izvršio Dekretom o ustroju Ilirije (*Décret imperial sur l'organisation de l'Illyrie*), koji je stupio na snagu 1. siječnja 1812. g. Tim je dekretom predviđena primjena navedenih velikih Napoleonovih kodifikacija, počev od *Code Civil*-a na navedenim područjima, s ciljem okončavanja pravnog partikularizma. Premda je u djelovima Istre, Dalmaciji i Boki Kotorskoj (s Budvom i Paštrovićima) *Code Civil* uveden već 1806, bilo je određeno da se njegove obiteljskopravne i nasljednopravne norme neće primjenjivati, čime je u određenoj mjeri već na početku umanjen reformski potencijal te kodifikacije, odnosno, sprječena mogućnost njegova prekomjernog zadiranja u postojeću socijalnu strukturu. Međutim, od početka 1812, navedena se kodifikacija primjenjivala u cijelosti¹⁹.

Trajanje *Code Civil*-a kao izvora pozitivnog prava u krajevima Jugoistočne Europe nije bilo dugog vijeka. Nakon prestanka francuske uprave (1813–1814. g.) te ponovne uspostave habsburške vlasti, *Code Civil* je u svim navedenim krajevima uskoro zamijenjen drugom velikom europskom kodifikacijom, austrijskim Općim građanskim

¹⁷ O navedenim načelima kao temeljnim obilježjima *Code Civil*-a, v. npr. Coing, op. cit., 12 i dalje.; Rehm, op. cit., 202 i dalje.

¹⁸ O temeljnom utjecaju *Code Civil*-a kao kodifikacijskog modela na građansko-pravne sisteme europskih i izvanoeuropskih zemalja v. npr. Coing, op. cit., 13 i dalje.; Rehm, op. cit., 204.

¹⁹ Detaljno o uvođenju *Code Civil*-a u Istru, Dalmaciju i Boku Kotorsku (s Budvom i Paštrovićima) te potom u novonastale Ilirske pokrajine (*Les provinces illyriennes*) u historijskom kontekstu Napoleonovih osvajanja, v. M. Petrak, „*Code Civil* i hrvatska pravna kultura”, *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809–1813)* (ed. F. Šanjek), Zagreb, 455 i dalje, s uputama na izvore i daljnju literaturu.

zakonikom (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*). Bez obzira na kratkotrajnost važenja *Code Civil*-a u Jugoistočnoj Europi, mogu se izvesti određeni zaključci o značenju i utjecaju *Code Civil*-a na navedenom europskom području u 19. stoljeću, čije je značenje i danas relevantno. Prije svega, navedenom Napoleonovom kodifikacijom, premda kratkotrajno, izvršena je po prvi puta unifikacija građanskopravnih izvora na svim spomenutim područjima Jugoistočne Europe, čime se pokušao prevladati dotadašnji privatnopravni partikularizam. Nadalje, upravo posredstvom *Code Civil*-a, rimska pravna tradicija po prvi je puta u historiji bila u poziciji postati dominantna privatnopravna paradigma na tlu navedenih područja Jugoistočne Europe, odmjenjujući do tada postojeće lokalne i običajne pravne tradicije. Povrh toga, zahvaljujući *Code Civil*-u sa njegovom individualističkom antropologijom utemeljenoj na romanističkim načelima privatnog vlasništva, slobode ugovaranja i slobode oporučnog raspolaganja, izvršen je prvi značajan iskorak k modernizaciji privatnopravnog života u Jugoistočnoj Europi. Konačno, kratkotrajna primjena *Code Civil*-a — u nepredvidivoj historijskoj dijalektici — nedvojbeno je u značajnoj mjeri pripremila tlo za potonje znatno lakše uvođenje Općeg građanskog zakonika u spomenutim krajevima, budući da je ta austrijska kodifikacija na analogan način intenzivno provodila unifikaciju, romanizaciju i modernizaciju pravnog života²⁰. Obzirom da su, u pravilu, sve kodifikacije nastale u okvirima zapadne grane rimske pravne tradicije provodile na podudaran način unifikaciju, individualizaciju i modernizaciju pravnih sistema, te da je francuski *Code Civil* bila nesumnjivo najznačajnija od njih, opisana obilježja te kodifikacije vrijede u velikoj mjeri i za sve potonje građanske zakonike te ih je stoga na ovom mjestu bilo nužno nešto šire raščlaniti. Konačno, slavna francuska kodifikacija i na njoj sazdana pravna doktrina izvršila je i relevantan utjecaj na postojeće zakonodavstvo, posebno u sferi obligacijskog prava, u gotovo svim uvodno spomenutim zemljama Jugoistočne Europe, te stoga francuska pravna kultura nedvojbeno predstavlja jedan od važnih temelja građanskog prava u Jugoistočnoj Europi i u 21. stoljeću²¹.

Opći građanski zakonik (OGZ)

Kako je već istaknuto, na mjesto francuskog *Code Civil*-a stupila je na snagu na opisanim područjima Jugoistočne Europe (današnja Slovenija, relevantni dijelovi Hrvatske, Boka Kotorska s Budvom i Paštrovićima) tijekom sljedećih nekoliko godina (1814–1820) sljedeća

²⁰ O navedenom značenju *Code Civil*-a i njegovih obilježja za potonju pravnu historiju Jugoistočne Europe, v. Petrak, op. cit., 461 i dalje.

²¹ O utjecaju francuske privatnopravne kulture — utemeljene na *Code Civil*-u i potonjoj francuskoj pravnoj doktrini — na uređenje današnjeg obligacijskog prava u Jugoistočnoj Europi, posebice u postjugoslavenskim državama, v. Petrak, op. cit., 462 i dalje, s uputama na izvore i daljnju literaturu.

znamenita europska građanska kodifikacija: austrijski *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* — Opći građanski zakonik (ABGB/OGZ). Time je započeo presudan utjecaj te građanske kodifikacije na građanskopravne sisteme u Jugoistočnoj Europi koji traje do danas, tj. već gotovo preko dva stoljeća²².

Dubok utjecaj rimskopravne tradicije na OGZ vidljiv je već na prvi pogled iz njegova institucijskog sistema kao triparticije temeljnih pravnih kategorija (*personae, res, actiones*). Osim toga, velik broj instituta i mnogi pojedinačni paragrafi ovog Zakonika posvema počivaju na klasičnim rimskim rješenjima. Stoga su mnoga pravna načela, instituti i rješenja pripadna rimskoj pravnoj tradiciji upravo posredstvom OGZ-a prvi put recipirana na području Jugoistočne Europe. U tom kontekstu ponajprije treba istaknuti romanistička načela privatnog vlasništva, slobode ugovaranja i slobode oporučnog raspolaganja, čija je primjena u pravnoj praksi neizbježno rezultirala individualizacijom i modernizacijom cjelokupnog građanskopravnog života, u suprotnosti s do tada postojećim različitim pravnim strukturama utemeljenim na tradicionalnim kolektivitetima, u rasponu od obitelji, preko kućnih zadruga do plemenskih zajednica²³.

Polovinom 19. stoljeća (1853), važenje OGZ-a protegnuto je na sve hrvatske zemlje. Nakon Berlinskog kongresa 1878, taj je zakonik postao pravni izvor i u onim dijelovima današnjeg crnogorskog primorja, sve do pred sam grad Bar, koji su tada pridodani habsburškoj Kraljevini Dalmaciji (općina Spič, tj. Sutomore). Također, nakon austrijskog zauzimanja Bosne i Hercegovine iste te godine, OGZ postupno postaje relevantan izvor prava na tom području, posebice u sferi obligacijskog prava, te određenim aspektima stvarnog prava²⁴.

²² O točnim datumima uvođenja ABGB-a/OGZ-a u pojedine krajeve Jugoistočne Europe v. detaljnije N. Gavella, Građansko pravo u Hrvatskoj i kontinentalnoeuropski pravni krug — u povodu 140. godišnjice stupanja na snagu OGZ u Hrvatskoj, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 43/1993, 336 i dalje.

²³ O općim obilježjima OGZ-a v. detaljnije npr. Gavella, op. cit., 335 i dalje., s uputama na daljnju literaturu; posebno o rimskim temeljima OGZ-a v. I. Koschimbahr-Lyskowski, "Zur Stellung des römischen Rechts im ABGB", *Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches*, vol. I, Wien, 1911, 211 i dalje; A. Steinwenter, "Der Einfluss des römischen Rechtes auf die Kodifikation des bürgerlichen Rechtes im Österreich", *L'Europa e il diritto romano, Studi in memoria di P. Koschaker*, vol. I, Milano 1954, 405 i dalje; W. Ogris, "Die Wissenschaft des gemeinen römischen Rechts und das österreichische allgemeine bürgerliche Gesetzbuch", *Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert* (eds. H. Coing, W. Wilhelm), Bd. I, Frankfurt am Main, 1974, 153 i dalje.

²⁴ O primjeni OGZ-a na području Bosne i Hercegovine u navedenom razdoblju, v. I. Pilar, "Entwicklungsgang der Rezeption des österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches in Bosnien und der Herzegowina unter besonderer Berücksichtigung der Immobilienrechtes", *Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches*, vol. I, Wien, 1911, 703 i dalje; M. Bečić, Historijska i pravna osnovanost primjene Općeg građanskog zakonika u BiH nakon okupacije 1878. godine, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 54/2011, 63 i dalje, s uputama na daljnje izvore i literaturu.

Sve u svemu, do propasti Habsburške monarhije 1918. godine, OGZ se primjenjivao u gotovo svim krajevima današnje Slovenije, Hrvatske, te Bosne i Hercegovine, kao i na većem dijelu današnjeg primorskog područja Crne Gore.

Međutim, time nije rečeno sve o unifikacijskoj i integracijskoj funkciji ove značajne kodifikacije na prostorima Jugoistočne Europe u navedenom razdoblju. *Srpski građanski zakonik* (SGZ), donesen 1844. godine, predstavljao je u najvećoj mjeri — prema uvriježenom mišljenju — skraćenu adaptaciju OGZ-a, uz određena odstupanja u području obiteljskog i nasljednog prava, među kojima je najvažnija regulacija kućne zadruge kao predmoderne kolektivitetne strukture na temelju tada postojećih običajopravnih normi. Posebno je važno istaknuti da je nakon balkanskih ratova (1912–1913), uslijed teritorijalnog proširenja tadašnje kraljevine Srbije, važenje SGZ-a prošireno i na područja današnje Makedonije, te većeg dijela današnjeg Kosova²⁵.

Sve u svemu, u trenutku stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine, OGZ, odnosno njegova adaptacija u obliku SGZ-a, bili su na snazi na gotovo čitavom teritoriju novonastale države. Izuzetak je predstavljala Crna Gora u njenim tadašnjim granicama gdje je vrijedio već spomenuti Bogišićev OIZ, te određena manja sjeverna područja u kojima je bilo na snazi ugarsko običajno privatno pravo (Vojvodina, Baranja, Međimurje, Prekmurje), utemeljeno još na Werböczyevu Tripartitu iz 1514. Godine, te brojnim kasnijim propisima, koji su svi zajedno sačinjavali *Corpus Iuris Hungarici*²⁶. U navedenoj državi, nazvanoj od 1929. godine Kraljevina Jugoslavija, u pogledu izvora građanskog prava zadržano je sve do njene propasti 1941. godine zatečeno stanje po njezinu nastanku, što znači da su OGZ i njegov derivat SGZ predstavljali u najvećem dijelu tadašnjeg jugoslavenskog prostora snažan integrativni faktor u smislu jedinstvene privatnopravne kulture. Stoga, ne začuđuje činjenica da su pokušaji unifikacije građanskog prava, objavljeni 1934. kao nacrt pod naslovom *Predosnova Građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju*, imali za svoje čvrsto polazište tekst OGZ-a²⁷.

²⁵ Općenito o SGZ-u, uključujući i njegov odnos spram OGZ-a kao modela, v. najnovije radove objavljene u M. Polojac, Z. Mirković, M. Đurđević (eds.), *Srpski građanski zakonik — 170 godina*, Beograd, 2014, s uputama na izvore i brojnu daljnju literaturu.

²⁶ O nastanku, značenju i strukturi *Corpus iuris hungarici* v. M. Lanović, *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb 1929, 93 i dalje, s uputama na daljnju brojnu latinsku, mađarsku, njemačku i hrvatsku literaturu; općenito o vrelima ugarskog privatnog prava primjenjivanog u pojedinim područjima Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije v. npr. I. Milić, *Pregled mađarskog privatnog prava u poređenju sa austrijskim građanskim zakonikom*, Subotica 1921, 7 i dalje; D. Nikolić, "Private Law in Vojvodina in the First Half of the 20th Century: A Functional Model of a Mixed Legal System", *Öffnung und Wandel — Die internationale Dimension des Rechts* (Festschrift für Willibald Posch), Bd. II (ed. T. Boric et al.), Wien, 2011, 525 i dalje.

²⁷ Općenito o šest različitih pravnih područja u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, te *Predosnovi građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju* v.

Kako OGZ, tako i SGZ, nastavili su se primjenjivati kao supsidijarni izvor građanskog prava čak i za vrijeme socijalističke Jugoslavije (1945–1991) — temeljem *Zakona o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije* iz 1946. godine — no samo ako pojedina norma nije bila ukinuta novim zakonima ili protivna tada vladajućim kolektivističkim ideološkim predodžbama. Stoga su se brojne odredbe navedenih kodifikacija, posebice OGZ-a, nastavile intenzivno primjenjivati sve do kraja sedamdesetih godina 20. stoljeća, tj. do donošenja novih sistemskih građanskopravnih propisa u socijalističkoj Jugoslaviji: *Zakona o obveznim odnosima* iz 1978. g. te *Zakona o osnovnim vlasničkopravnim odnosima* iz 1980 g. U manjoj mjeri, primjena OGZ-a kao supsidijarnog izvora građanskog prava nastavljena je sve do danas u sudskoj praksi, posebno u Sloveniji i Hrvatskoj, u pogledu temeljnih koncepta građanskog prava koji još uvijek nisu uređeni današnjim primarnim pravnim izvorima u tim državama²⁸.

Sve u svemu, može se zaključiti da je OGZ predstavljao najvažniju kodifikaciju građanskog prava na području Jugoistočne Europe u posljednja dva stoljeća. S današnjeg aspekta gledano, posebno je značajno istaknuti da se nova regulacija stvarnog prava u pojedinim državama Jugoistočne Europe (npr. Hrvatska, Makedonija, Bosna i Hercegovina), nastala nakon njihovog državnopravnog osamostaljenja u okolnostima pada komunističkog sistema, u velikoj mjeri oslanja upravo na OGZ kao normativni uzor, o čemu će još biti riječi u tekstu. Drugim riječima, OGZ i danas igra značajnu posredničku ulogu u procesu reintegracije građanskopravnih poredaka država Jugoistočne Europe u krug kontinentalnoeuropskih prava.

Codice civile

Posljednje velike građanske kodifikacije potekle iz zapadne grane rimske pravne tradicije koje su bile svojedobno na snazi u Jugoistočnoj Europi jesu dva talijanska građanska zakonika: stariji *Codice civile* iz 1865. godine, te noviji *Codice civile* iz 1942. godine koji je — uz izmjene i dopune — još uvijek temeljni privatnopravni propis u Italiji.

V. Radović, Pokušaj kodifikacije građanskog prava u staroj Jugoslaviji („Predosnova građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju”), *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 7/1975, 253 i dalje, s uputama na daljnju literaturu.

²⁸ V. npr. Gavella, op. cit., 356 i dalje (za supsidijarnu primjenu OGZ-a na temelju *Zakona o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije* / Službeni list FNRJ 86/1946/), 359 i dalje (za supsidijarnu primjenu OGZ-a nakon donošenja spomenutih sistemskih građanskopravnih propisa u socijalističkoj Jugoslaviji) te 365 i dalje (za supsidijarnu primjenu OGZ-a nakon osamostaljenja Republike Hrvatske); cf. i T. Josipović, “200 Jahre der ABGB-Anwendung in Kroatien — 135 Jahre als Gesetz und 65 Jahre als “Rechtsregeln”, *Festschrift 200 Jahre ABGB* (ed. Fischer-Czermak et al.), Wien, 2011, 157 i dalje.

Codice civile iz 1865. godine slijedio je u doista relevantnoj mjeri — u sadržaju i formi — francuski *Code Civil*, te se obično navodi u literaturi kao jedna od „reprodukcija francuskog originala“²⁹. Navedeni zakonik važio je od 1929. godine i u dijelovima današnje Slovenije i Hrvatske koji su na temelju Rapalskog (1920) i Rimskog (1924) ugovora pripojeni Kraljevini Italiji (Istra, dio Kranjske, Rijeka s otocima Cresom i Lošinjem, Zadar s dalmatinskim otocima Lastovom i Palgružom)³⁰. Također, *Codice civile* iz 1865. godine je predstavljao najvažniji normativni uzor pri izradi prvog Albanskog građanskog zakonika iz 1928. godine, o čemu će još biti riječi u tekstu. U okolnostima Drugog svjetskog rata, 1942. godine, Italija je usvojila novi *Codice civile*, koji je dugi niz desetljeća, tj. sve do donošenja novog Nizozemskog građanskog zakonika (*Burgerlijk Wetboek*) 1992. godine, smatran za najbolji i najmoderniji europski građanski zakonik. U znatnom sadržajnom i formalnom odklonu spram starog zakonika iz 1865. godine, novi *Codice civile* slijedio je kao modele kako izravno rimsko pravo, tako i njemački *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB) iz 1900. godine, usvajajući njegov pandektni sistem građanskog prava koji je u ovom slučaju obuhvaćao statusno, obiteljsko, nasljedno, stvarno, obligacijsko, ali i trgovačko pravo³¹. Navedeni zakonik bio je na snazi i u dijelovima Jugoistočne Europe pod izravnom talijanskom vlašću, koji su osim spomenutih primorskih dijelova Slovenije i Hrvatske s određenim proširenjima tijekom rata, obuhvaćali u godini promulgacije i Boku Kotorsku kao dio današnje Crne Gore. Na temelju već spomenutog *Zakona o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije* iz 1946. godine, kao i njegovog *Obaveznog tumačenja* iz 1947. godine, onemogućena je primjena talijanskog prava kao mogućeg supsidijarnog izvora građanskog prava u socijalističkoj Jugoslaviji³². Gledano sa današnje historijske distancije, premda je navedena odluka bila nadasve

²⁹ O talijanskom *Codice Civile* iz 1865, njegovom značenju i obilježjima, v. npr. G. Hamza, *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*, Budapest, 2009, 309 i dalje, s uputama na mnogobrojnu daljnju literaturu.

³⁰ O navedenom važanju *Codice Civile* iz 1865. na pojedinim područjima Jugoistočne Europe v. npr. P. Simonetti, Evolucija ustanove superficijarnog prava i usporedba s pravom građenja, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 33/2012, 3 i dalje, a osobito 26, fn. 97., s uputama na daljnju literaturu.

³¹ O talijanskom *Codice Civile* iz 1942., njegovom značenju i obilježjima, v. npr. G. Hamza, op. cit., 313 i dalje; F. Ranieri, “Codice Civile”, *Max Planck Encyclopedia of European Private Law* (eds. J. Basedow et al.), vol. I., Oxford, 2012, 217 i dalje, s uputama na mnogobrojnu daljnju literaturu; o pandektnom sistemu izgradnje građanskih zakonika, njegovoj genezi, značenju i utjecaju, v. npr. J. P. Schmidt, “Pandektensystem”, *Max Planck Encyclopedia of European Private Law* (eds. J. Basedow et al.), vol. II., Oxford, 2012, 1238 i dalje, s uputama na daljnju literaturu.

³² *Obavezno tumačenje propisa čl. 1., 2., 4., 7., 10. i 11. Zakona o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije* (Službeni list FNRJ 96/1947).

razumljiva obzirom na tada vladajuće ideološke predodžbe i razloge, šteta je što je time sasvim isključen mogući pozitivan utjecaj te tada najbolje i najmodernije kodifikacije na pravni život u Jugoistočnoj Europi, dok se istodobno ostavilo mjesta u pravnom sistemu kodifikacijama iz prve polovice 19. stoljeća (OGZ, SGZ). Međutim, talijanski *Codice civile* ipak je u novije vrijeme, u postkomunističkom razdoblju, našao iznova svoj put do druge jadranske obale, predstavljajući najvažniji model na kojem je utemeljen važeći Albanski građanski zakonik iz 1994. godine, o čemu će biti riječi dalje u tekstu.

Medžella

Već je spomenuto da su u protekla dva stoljeća, također, i izvan okrilja zapadne grane rimske pravne tradicije, ali ne i bez njena relevantnog utjecaja, izvršeni određeni kodifikacijski pothvati u sferi građanskog prava. Tako je u okviru islamske pravne tradicije, unutar njene osmanske grane, stvorena u razdoblju od 1869. do 1876. godine Medžella kao osmanski građanski zakonik. Taj je zakonik u svojoj biti imao karakter kodifikacije šerijatskog imovinskog prava, prožete i određenim utjecajima europskih modela, prije svega, francuskog *Code Civil*-a. Međutim, potrebno je posebno istaknuti da Medžella nije regulirala obiteljsko i nasljedno pravo, te da su se u pogledu navedenih pravnih grana u Osmanskom carstvu izravno primjenjivale norme religijskih pravnih sistema (šerijatsko pravo, kanonsko pravo, židovsko pravo), kao i običajne norme.

Navedeni zakonik svojevremeno je snažno obilježio pravni život u Jugoistočnoj Europi. Tako je na području današnje Makedonije, Kosova, te dijelova Srbije i Crne Gore (Sandžak) vrijedio do završetka Balkanskih ratova (1912–1913). U tada novoosnovanoj državi Albaniji, Medžella je bila na snazi do donošenja spomenutog prvog Albanskog građanskog zakonika iz 1928. godine. Složenija je situacija, kako je već naznačeno, bila u Bosni i Hercegovini. Tamo je navedeni „Osmanski građanski zakonik“ bio u cijelosti na snazi do 1878. godine³³. Te godine, naime, Austro-Ugarska zauzima Bosnu i Hercegovinu te postupno uvodi svoje zakonodavstvo. Propisi Medželle nastavili su važiti u pogledu specifičnih imovinsko-pravnih odnosa koje austrijsko privatno pravo nije poznavalo i reguliralo, posebice u sferi stvarnog prava (npr. mulk i mirija), dok je OGZ gotovo u potpunosti postao izvorom obligacijskog prava u tadašnjoj Bosni i Hercegovini³⁴. Premda su određene odredbe Medželle ostale izvorom

³³ Općenito o Medželli kao kodifikaciji, njenom značenju i obilježjima te primjeni (posebice u Bosni i Hercegovini), v. npr. M. Bečić, Primjena Medželle u postosmanskoj Bosni i Hercegovini, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 57/2014, 51 i dalje, s uputama na daljnje izvore i literaturu.

³⁴ O primjeni OGZ-a na području Bosne i Hercegovine u navedenom razdoblju, v. I. Pilar, op. cit., 703 i dalje; M. Bečić, Historijska i pravna osnovanost primjene Općeg građanskog zakonika u BiH nakon okupacije 1878. godine, op.

prava i u Kraljevini Jugoslaviji, njihovo značenje u pravnom životu sve je više nestajalo. Nakon usvajanja *Zakona o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije* iz 1946. godine, Medžella više nije primjenjivana kao supsidijarni izvor građanskog prava u socijalističkoj Jugoslaviji.

Opšti imovinski zakonik (OIZ)

Već smo napomenuli da običajnopravne tradicije u Jugoistočnoj Europi u pravilu nisu preuzele kodifikacijsku ideju te da je iznimno značajan izuzetak u navedenom smislu znameniti *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru* (OIZ) iz 1888. godine, djelo u svjetskim razmjerima znamenitog cavtatskog pravnika i polihistora Balda Bogišića. Navedena je kodifikacija, bez ikakve dvojbe, najvažnije originalno pravno ostvarenje uopće s područja Jugoistočne Europe, o čemu svjedoči činjenica da je vrlo malo vremena nakon objavljivanja preveden na čak pet velikih europskih jezika (francuski, njemački, ruski, talijanski, španjolski), te da do danas nisu prestale njezine iscrpne analize u europskoj pravnoj znanosti³⁵.

OIZ sadrži među svojim odredbama i znatan broj instituta starog crnogorskog običajnog prava (npr. kućna zadruga ili ugovorni odnosi kao što su moba, radnja na uzajmicu, supona i sprega). Ograničavajući se u svojoj kodifikaciji, međutim, na regulaciju imovinskog prava, poglavito stvarnog i obligacijskog prava, Bogišić je svjesno omogućio da obiteljsko pravo, te nasljedno pravo i nadalje uređuju različiti pravni običaji pojedinih krajeva Crne Gore³⁶. U ovom kontekstu,

cit., 63 i dalje, s uputama na daljnje izvore i literaturu; cf. i M. Bečić, *Osmanско tanzimatsko pravo i austrougarski pravni poredak u Bosni i Hercegovini*, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, 6/2013, 187 i dalje.

³⁵ Literatura o Bogišiću i njegovoj znamenitoj kodifikaciji sve je buhvatnija. Stoga, upućujemo samo na do sada najvažnije, kao i na najnovije knjige u kojima je sadržana i mnogobrojna daljnja literatura o njegovu liku i djelu, uključujući i problematiku običajnopravnih sastavnica OIZ-a: N. Martinović, *Valtazar Bogišić, I. Istorija kodifikacije crnogorskog imovinskog prava*, Cetinje, 1958.; W. G. Zimmermann, *Valtazar Bogišić 1834–1908. Ein Beitrag zur südslavischen Geistes- und Rechtsgeschichte in 19. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1962.; S. Pupovci, *Valtazar Bogišić*, Podgorica, 2004.; J. Kregar et al. (eds.), *Bogišić i kultura sjećanja. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića*, Zagreb, 2011.; Z. Rašović, *Bogišićeve pravne izreke. Skladnosti između rimskopravnog i crnogorskog narodnog vrela*, Podgorica, 2016.

³⁶ U pogledu utemeljenosti crnogorskog OIZ-a u običajnopravnoj kulturi, najbolje je krenuti od razmatranja samog njegova kodifikatora; v. V. Bogišić, „Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori“, *Izabrana djela, Tom IV. Studije i članci*, Podgorica/Beograd, 2004, osobito IV. pogl. pod nazivom „Zakonik prema običaju“, 216 i dalje; cf. i npr. M. Konstantinović, *Ideje Valtazara Bogišića o narodnom i zakonskom pravu*, *Sociološki pregled*, 1/1938, 272 i dalje; R. Lukić, „Imovinski zakonik i običajno pravo“, *Stogodišnjica Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru*, Podgorica, 1989, 17 i dalje; T. Nikčević, *Problemi recepcije običajnog prava u kodifikacijama građanskog prava u*

međutim, potrebno je istaknuti da je u OIZ ugrađen i znatan broj instituta koji ne potječu iz crnogorskog običajnog prava, već iz zapadne rimske pravne tradicije, te građanskih zakonika iz 19. stoljeća kao njenih kodificiranih oblika. U svojem spisu Povodom crnogorskog građanskog zakonika. Nekoliko riječi o načelima i metodu usvojenim pri izradi“, Bogišić kao primjere takvih instituta navodi posjed (*possessio*), dosjelost (*usucapio*), zastaru (*praescriptio*), služnosti (*servitutes*), te hipoteku (*hypotheca*)³⁷. Na drugom mjestu, u svojoj temeljnoj raspravi „Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori“, Bogišić navodi kako su takvi elementi i „...*dolus, culpa, error, vis* itd.“³⁸. Kako je znameniti pravnik pri izradi OIZ-a koristio i sve tada važeće građanske kodifikacije, kao i projekte budućih kodifikacija, od kojih je nedvojbeno najznačajniji njemački BGB³⁹, može se reći da je Bogišićev zakonik predstavljao jedinstvenu sintezu između običajnogpravnog i zapadne rimskopravnog kulture⁴⁰, ne isključujući pri tome ni određene aspekte islamske pravne tradicije⁴¹. Time su na najbolji način ostvarene Bogišićeve kodifikatorske zamisli i namjere, zapisane u spomenutom spisu „Povodom crnogorskog građanskog zakonika“: „...zakonik valja da u isto vrijeme pruži priliku

Srbiji i Crnoj Gori XIX vijeka, *Istorijski zapisi*, 79/2006, 85 i dalje; S. Meder, „Gewohnheitsrecht und Gesetzesrecht. Zur Rechtsquellenlehre von Valtazar Bogišić in den Motiven zum montenegrinischen Gesetzbuch von 1888“, *Konflikt und Koexistenz*, op. cit., Bd. 2., 583 i dalje.

³⁷ V. Bogišić, „Povodom crnogorskog građanskog zakonika. Nekoliko riječi o načelima i metodu usvojenim pri izradi. Pismo jednom prijatelju“, *Izabrana djela, Tom IV. Studije i članci*, Podgorica/Beograd, 2004, 11.

³⁸ Cit. V. Bogišić, „Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori“, op. cit., 208; cf. i K. Vojnović, Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru obzirom na ostalo crnogorsko zakonarstvo, *Rad JAZU*, Knjiga XCVI, Zagreb, 1889, 94 i dalje.

³⁹ Upravo nevjerovatna komparativnopravna širina i dubina Bogišićeva uvida u važeće građanskopravne kodifikacije na svjetskoj razini, jednako kao i u kodifikacijske projekte koji su tada bili u tijeku, najbolje se može uvidjeti iz cjeline njegova upravo spomenuta spisa „Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori“.

⁴⁰ Općenito o utjecaju rimske pravne tradicije na Bogišićevu kodifikaciju, v. npr. A. Zocco-Rosa, „Influssi di diritto romano sur una legislazione Slavo-serba“, *Mélanges G. Cornil*, Vol. II, Paris, 1926, 634 i dalje; N. Bogojević-Glušćević, Rimski pravna pravila u zakonjačama Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru, *Istorijski zapisi* 78/2005, 7 i dalje; M. Petrak, „Imovinsko-pravne *regulae iuris* u Bogišićevu zakoniku i njihovo aktualno značenje“, *Bogišić i kultura sjećanja*, op. cit., 98. i dalje; M. Petrak, „Rimski temelji uređenja zablude (*error*) u Bogišićevu zakoniku“, *Povijest i sadašnjost građanskih kodifikacija* (ed. N. Hlača), Rijeka, 2014, 85 i dalje; Rašović, op. cit., posebice 219 i sl.

⁴¹ O utjecaju islamske pravne kulture, posebice utjecaju Medželle, na OIZ, v. npr. V. Blagojević, Kratka paralela između uvodnog dela Medžele i završnog dela Bogišićevog crnogorskog imovinskog zakonika, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 36/1938, 81 i dalje.; M. Begović, Sličnosti između Medžele i Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 5/1954–1955), 33 i dalje; E. Durmišević, Utjecaj šerijatskog prava na Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru, *Almanah. Časopis za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-istorijske baštine Bošnjaka/Muslimana*, 57–58/2014, 169 i dalje.

*Crnogorcima, da steku opći pojam o pravu u inostranstvu; a inostrancima, da imaju ideju o osobinama crnogorskoga prava*⁴².

OIZ je vrijedio na području Kraljevine Crne Gore u tadašnjim granicama do 1918. godine. U Kraljevini Jugoslaviji nastavio se primjenjivati unutar navedenih granica⁴³, a i spomenuti *Zakon o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije* iz 1946. godine omogućio je njegovu primjenu kao supsidijarnog izvora građanskog prava u socijalističkoj Jugoslaviji. Takva mogućnost zadržana je i danas u iznova samostalnoj Crnoj Gori. U tom je kontekstu osobito značajan posljednji razdjel šestog dijela OIZ-a pod naslovom *Neke zakonjačke (pravničke) izreke i postavke koje, i ako ne mogu zakona ni preinačiti ni zamijeniti, mogu mu, ipak, objasniti smisao* koji sadrži 45 pravnih poslovice na narodnom jeziku na temelju latinskih regula *iuris* koje sadrže fundamentalna pravna načela. Navedene su „zakonjače“, sukladno nadasve točnom uvidu Konstantina Vojnovića iz prve opširnije domaće rasprave o OIZ-u, „u popularne rečenice odjenute izreke rimske mudrosti“ s ciljem postati „sokom pravne svijesti u narodu“. Imajući u vidu nedvojbeno značenje regula *iuris* kao izraza temeljnih pravnih načela, kao i na njima utemeljenih Bogišićevih zakonjača, nužno je, prije svega, ustvrditi da su Bogišićeve zakonjače jedna specifična „u narodno ruho“ odijenuta lokalna varijanta univerzalnih regula *iuris* kao tradicionalnog sažetog izraza same biti europske pravne tradicije i kulture. Te se *regulae iuris* i danas svakodnevno vrlo često koriste izravno na latinskom jeziku u suvremenoj nacionalnoj i/ili europskoj pravnoj teoriji i praksi. Stoga bi, usput rečeno, još ekstenzivnija primjena regula *iuris* ili njima analognih Bogišićevih zakonjača u pravnoj doktrini i praksi nedvojbeno mogla pridonijeti i daljnjoj europeizaciji nacionalnih pravnih sistema Jugoistočne Europe⁴⁴.

4. Kodificiranost građanskog prava u Jugoistočnoj Europi

U središnjem poglavlju ove studije, na temelju prethodnog uvida u pravne tradicije Jugoistočne Europe, te građanske kodifikacije koje su tijekom zadnja dva stoljeća izvršile značajni utjecaj na navedenom

⁴² Cit. Bogišić, „Povodom crnogorskog građanskog zakonika“, op. cit., 7.

⁴³ O primjeni OIZ-a u navedenom razdoblju v. npr. P. Stojanović, „O primjeni Opšteg imovinskog zakonika u sudskoj praksi (sa posebnim osvrtom na stanje 1918–1941. godine)“, *Stogodišnjica Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru*, Podgorica, 1989, 235 i dalje.

⁴⁴ Analizu regula *iuris* pripadnih rimskoj pravnoj tradiciji kao temelja zakonjačkih (pravničkih) izreka u posljednjem razdjelu Bogišićeva OIZ-a izvršili su, *inter alia*, do sada Vojnović, op. cit., 57 i dalje; Zocco-Rosa, op. cit, 634 i dalje; Bogojević-Glušćević, op. cit., 7 i dalje; Petrak, Imovinskopravne *regulae iuris*, op. cit., 98 i dalje; J. Hasanbegović, „Pravne izreke Valtazara Bogišića skraja OIZ = katalog narodnjačkih opštih pravnih toposa?“, *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti* (ed. L. Breneselović), Knjiga 1., Beograd, 2011, str. 333 i dalje; Rašović, *Bogišićeve pravne izreke*, op. cit.

europskom prostoru, analizirat će se kodificiranost građanskog prava u pojedinim državama Jugoistočne Europe. Dosadašnja izlaganja će nam presudno pomoći da smjestimo sadašnja kodifikacijska nastojanja u adekvatan pravno-kulturni i komparativnopravni kontekst.

U navedenom pogledu, uvodno je potrebno te države podijeliti u dvije skupine: 1) države koje su se osamostalile disolucijom socijalističke Jugoslavije (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora, Makedonija, Kosovo) te 2) Albaniju. U nastavku će se prvo prikazati kodificiranost građanskog prava u državama prve skupine, pa je, stoga, potrebno prethodno u najkraćim crtama prikazati razvoj građanskog prava u socijalističkoj Jugoslaviji (1945–1991). Kako smo već vidjeli, početna normativna točka koja je odredila sudbinu građanskog prava u toj državi bio je *Zakon o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije* iz 1946. godine. Njime je omogućena ograničena primjena do tada važećih građanskih zakonika (OGZ, SGZ, OIZ) i u novoj državi kao supsidijarnog prava, no samo ako pojedina norma nije bila ukinuta novim zakonima ili protivna ustavnim odredbama u koje su ugrađene tada vladajuće kolektivističke ideologijske predodžbe. Pri primjeni tih supsidijarnih izvora građanskog prava mjerodavno je načelo tzv. „jedinstva prava“. Navedenim načelom, formiranim još u FNRJ te važećim do danas, postavljen je kriterij da se kao *ius in subsidio* pri rješavanju konkretnog slučaja — u nedostatku poslijeratnih propisa — trebaju primijeniti pravna pravila koje je sudska praksa, bez obzira na činjenicu s kojeg su od šest predratnih pravnih područja potjecala, smatrala najprikladnijim i najsuvremenijim, a ne — kao u prvoj Jugoslaviji — isključivo pravna pravila onog pravnog poretka koje je na odnosnom području vrijedilo na dan 6. travnja 1941. godine⁴⁵.

No, pravne praznine na koje su se mogli primijeniti spomenuti građanski zakonici postupno su se sve više smanjivale. Već je u drugoj polovici četrdesetih godina donesena skupina saveznih propisa iz sfere obiteljskog prava, počevši od *Osnovnog zakona o braku* (1946), s glavnim ciljem sekularizacije, depatrijarhalizacije i egalitarizacije obiteljskih odnosa⁴⁶. Time je ujedno prestala primjena obiteljskopравnih odredbi „starih“ građanskih zakonika. Potom je 1955. godine donesen savezni *Zakon o nasljeđivanju*, formuliran dobrim dijelom po uzoru na švicarsko nasljedno pravo, koji je zakon i danas najvažniji model za regulaciju nasljednopravnih odnosa u državama osamostaljenim disolucijom socijalističke Jugoslavije⁴⁷. U drugoj polo-

⁴⁵ O spomenutom načelu „jedinstva prava“, v. npr. M. Konstantinović, „Stara „pravna pravila“ i jedinstvo prava“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 4/1957, 431 i dalje. Gavella, op. cit., 358 i dalje, s uputama na daljnju literaturu.

⁴⁶ O navedenom „revolucionarnom“ obiteljskopравnom propisu, cf. npr. N. Gavella et al., *Hrvatsko građanskopравno uređenje i kontinentalnoeuropski pravni krug*, Zagreb, 1994, 68 i dalje, s uputama na daljnju literaturu.

⁴⁷ O spomenutom nasljednopravnom propisu v. npr. Gavella et al., op. cit., 96 i dalje.

vici šezdesetih godina, unutar Saveznog pravnog savjeta formirana je *Komisija za pripremu civilnog kodeksa*, na čije je mjesto 1969. godine stupila *Zajednička komisija svih vijeća Savezne skupštine za civilni kodeks*, koja je 1972. godine dovršila *Teze osnovnih i općih odredaba zakona o građanskopravnim odnosima (građanskog zakonika)*. Uslijed značajnih ustavnih promjena u SFRJ (1971–1974), onemogućen je dovršetak cjelovitog saveznog civilnog kodeksa, jer je usvajanjem tih promjena središnji zakonodavac — kao nekada u slučaju Medželle ili OIZ-a — odustao od regulacije obiteljskog prava i nasljednog prava te ih prepustio pojedinim saveznim republikama i njihovim specifičnostima⁴⁸.

Ako se traže uzroci — kako ćemo vidjeti u nastavku — zašto ni u jednoj državi osamostaljenoj disolucijom Jugoslavije ne postoji noviji građanski zakonik, mišljenja smo da ih historijski treba, prije svega, tražiti u spomenutoj ustavnoj fragmentaciji građanskopravnog sistema između savezne i republičke razine, nastaloj u prvoj polovici sedamdesetih godina 20. stoljeća.

Međutim, nastojanja spomenutih komisija za izradu civilnog kodeksa ipak nisu ostala bez vrlo relevantnog učinka. Tako su uskoro doneseni novi sistemski građanski propisi iz područja obligacijskog i stvarnog prava: *Zakon o obveznim/obligacionim odnosima* (dalje u tekstu: ZOO) iz 1978. godine, te *Zakon o osnovnim vlasničkopравnim odnosima* (dalje u tekstu: ZOVO) iz 1980. godine. Time je potreba za primjenom „starih“ građanskih zakonika svedena na dosta vrlo uski opseg.

Kako je odavno primjećeno u literaturi, normativni modeli koje je u prvom redu slijedio ZOO bili su švicarski *Obligationenrecht* (OR) (počev od monističkog sistema građanskog i trgovačkog prava), francuski *Code Civil*, nacrt Bečke konvencije o međunarodnoj prodaji robe te Jednoobrazni zakon o međunarodnoj prodaji robe iz 1964. godine (ULIS), uz vrlo male koncesije tada vladajućoj ideologiji⁴⁹. Međutim, treba istaknuti i da je glavni autor nacrta zakona, beogradski profesor Mihailo Konstantinović (1897–1982) pri stvaranju nacrta tog propisa — kako u sadržajnom, tako i u stilskom smislu — bio trajno inspiriran zakonodavnim djelom Balda Bogišića, koji je u svom OIZ-u na vrlo uspješan način prenio iznimno složene i slojevite pandektističke doktrine u jezik više nego razumljiv ondašnjem puku⁵⁰. Zahvaljujući svojim kvalitetama, ZOO je do danas ostao ne-

⁴⁸ O navedenom pokušaju kodifikacije u SFRJ i potonjoj ustavnoj fragmentaciji građanskopravnog sistema cf. npr. Gavella, op. cit., 361, osobito fn. 138; Gavella *et al.*, 99 i dalje.

⁴⁹ O navedenom obveznopравnom propisu v. npr. A. Goldštajn *et al.*, *Obvezno pravo*, vol. I, Zagreb 1979; Gavella *et al.*, 66, 97 i dalje; o poredbenopravnim aspektima njegove izrade cf. npr. S. Nikšić, „Reforma hrvatskog obveznog prava s posebnim osvrtom na odgovornost za štetu“, *Drugi skopsko-zagrebački pravni kolokvij*. Zbornik radova, Skopje, 2009, 92.

⁵⁰ Nacrt je objavljen u: M. Konstantinović, *Obligacije i ugovori: skica za Zakonik o obligacijama i ugovorima*, Beograd, 1969; o utjecaju Bogišićevog djela na

upitni normativni model u svih sedam zemalja nastalih disolucijom Jugoslavije, o čemu će biti riječi dalje u tekstu.

Drugi od navedenih saveznih zakona, ZOVO, regulirao je osnove stvarnog prava u suglasju sa tada vladajućim ideološkim kolektivističkim koncepcijama. Njime je nanovo reguliran samo onaj preostatak stvarnog prava koji nije bio obuhvaćen sistemom tzv. društvenog vlasništva. Taj jugoslavenski zakon, također, je u cijelosti slijedio komunističku koncepciju apsolutnog primata javnog nad privatnim interesima, odnosno favoriziranja tzv. društvenog vlasništva na račun privatnog, pa su stoga u pojedinim segmentima stvarnog prava, a napose u pogledu instituta vlasništva, radikalno napuštena uvriježena rješenja potekla iz rimske pravne tradicije i klasičnih europskih građanskih kodifikacija, usprkos tome što su neka tehnička rješenja u tom zakonu evidentno bila inspirirana njemačkim ili austrijskim pravom⁵¹. Nakon disolucije socijalističke Jugoslavije, ulaska u postkomunističko razdoblje te uvođenja tržišnog gospodarstva, osamostaljene države u pravilu su, poput ostalih tranzicijskih zemalja, nastojale reintegrirati svoj pravni poredak u krug kontinentalnoeuropskih prava pripadnih zapadnoj grani rimske pravne tradicije⁵². Budući da je od svih područja građanskog prava, kako je opće poznato, komunistički ideologijski utjecaj bio najjači upravo u sferi stvarnog prava, a napose u pogledu instituta vlasništva, bilo je nužno temeljito izmijeniti i dopuniti stvarnopravne poretke spomenutih država Jugoistočne Europe kao jedan od nadasve važnih faktora u spomenutoj reintegraciji⁵³. Stoga je i ZOVO u nekolicini tih država već ranih devedestih godina značajno noveliran te postupno zamijenjen novim propisima. Polazeći od navedenog konteksta, u nastavku će se prikazati stanje kodificiranosti građanskog prava u svakoj pojedinoj od uvodno navedenih država Jugoistočne Europe.

Slovenija

Slovenija tradicionalno važi za gospodarski najrazvijeniju državu između navedenih osam zemalja Jugoistočne Europe. Također, njezin pravni sistem jest u vrlo kratkom roku prošao tranzicijsku fazu te potom intenzivnu europeizaciju, s ciljem ulaska Slovenije u Europsku

Konstantinovića, usp. npr. Konstantinović, *Ideje Valtazara Bogišića o narodnom i zakonskom pravu*, op. cit., 272 i dalje; M. Konstantinović, *Jugoslovenski građanski zakonik*, *Pravni zbornik*, 2–3/1933, 74 i dalje; usp. i P. Miladin, „Običaji, kondicije, ortaštvo i ugovorna kazna prema Bogišićevu Općem imovinskom zakoniku za Crnu Goru (OIZ) i hrvatskom Zakonu o obveznim odnosima (ZOO)“, *Bogišić i kultura sjećanja*, op. cit., 66 i dalje.

⁵¹ O navedenom stvarnopravnom propisu i njegovim socijalističkim obilježjima v. npr. Gavella *et al.*, 88 i dalje, s uputama na daljnju literaturu.

⁵² O navedenoj problematici v. npr. M. Petrak, *Rimska pravna tradicija i hrvatska pravna kultura*, op. cit., 111 i dalje s uputama na daljnju literaturu.

⁵³ Općenito o početnim postkomunističkim reformama stvarnopravnog poretka v. ukratko npr. Gavella *et al.*, 180 i dalje.

uniju, što se dogodilo 2004. godine. Umjesto nekadašnjeg ZOVO-a, Slovenija je 2002. godine usvojila novi *Stvarnopravni zakonik*, inspiriran pravnim poretcima srednjoeuropskog pravnog kruga. ZOO je noveliran kako u smjeru određenog osuvremenjivanja, tako i usklađivanja sa *acquis communautaire*, te iznova usvojen 2001. godine kao *Obligacijski zakonik*. Nedavno je donesen i novi *Družinski zakonik* (2017) koji je dodatno liberalizirao obiteljsko pravo, dok nasljedno pravo još uvijek regulira *Zakon o dedovanju*, izvorno donesen 1976. godine⁵⁴. Supsidijarni izvor građanskog prava jest još uvijek OGZ iz 1811. godine, temeljem višekratnog spominjanog *Zakona o nevažnosti* iz 1946. godine⁵⁵.

Obzirom na uvodno spomenutu razvijenost Slovenije, začuđuje činjenica da od njena osamostaljenja ne postoji nikakva službena inicijativa za donošenje nove građanske kodifikacije. Slovenska je posebnost da se propisi koji reguliraju stvarno, obligacijsko, a u najnovije vrijeme i obiteljsko pravo, svi zovu „zakonicima“. Pojedini slovenski pravni znanstvenici sa pravom su još 2001. godine postavili pitanje „Koliko zakonikov na području civilnega prava v Sloveniji?“, bivajući protiv fragmentacije građanskopravnog sistema te se zalažući za donošenje jedne cjelovite građanske kodifikacije⁵⁶. Međutim, navedeno pitanje do danas nije ozbiljno uzeto u obzir.

Hrvatska

U pogledu stvaranja nove građanske kodifikacije, u Hrvatskoj su se stvari u zadnjih četvrt stoljeća neznatno dalje pomaknule nego u Sloveniji. Općenito gledano, u posljednjih četvrt stoljeća izvršena je uspješna normativna reintegracija građanskopravnog poretka u kontinentalnoeuropski pravni krug, te njegova europeizacija u svrhu ulaska Hrvatske u Europsku uniju, što se dogodilo 2013. godine⁵⁷. Već 1996. godine donesen je opsežan *Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima* (ZV). Taj je zakon izgrađen na normativnim temeljima OGZ-a, uz određene bitne izmjene i dopune modernijim rješenjima⁵⁸.

⁵⁴ O današnjem uređenju građanskog prava u Republici Sloveniji, v. npr. M. Juhart *et al.*, *Uvod v civilno pravo*, Ljubljana, 2010; K. Zupančič *et al.*, *Reforma družinskoga prava (predlog novih predpisov s komentarjem)*, Ljubljana, 2009; M. Juhart, M. Tratnik, R. Vrenčur, *Stvarno pravo*, Ljubljana, 2007; D. Možina, *Obligacijski zakonik z uvodnimi pojasnili*, Ljubljana, 2013; K. Zupančič, V. Žnidaršič Skubic, *Dedno pravo*, Ljubljana, 2009.

⁵⁵ O ulozi i značenju OGZ-a u slovenskoj pravnoj historiji, v. npr. K. Škrubej, Austrian General Civil Code (1812) and the Slovenes: the Blinding Legacy of Legal Monism, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 63/2013, 1063 i dalje.

⁵⁶ V. Trstenjak, Koliko zakonikov na području civilnega prava v Sloveniji?, *Pravna praksa*, 26–27/2001, 5 i dalje.

⁵⁷ V. npr. T. Josipović, Das kroatische Privatrecht als die neue 28. Privatrechtsordnung der Europäischen Union, *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 2/2014, 231 i dalje.

⁵⁸ O suvremenom hrvatskom stvarnopravnom poretku, utemeljenom na navedenom zakonu v. npr. N. Gavella *et al.*, *Stvarno pravo*, sv. 1 i 2, Zagreb, 2007.

Njegov sadržaj — u rasponu od strukture do konkretnih rješenja — u velikoj je mjeri utjecao na postkomunističku regulaciju stvarnog prava u Makedoniji, te Bosni i Hercegovini, o čemu će još biti dalje riječi u tekstu. Novi *Zakon o obveznim odnosima* (ZOO) usvojen je 2005. godine. Njime je izvršena određena aktualizacija te europeizacija hrvatskog obligacijskog prava, međutim, tekst navedenog propisa u svom najvećem dijelu doslovno slijedi istoimeni savezni zakon iz 1978. godine⁵⁹. Novi *Zakon o nasljeđivanju* iz 2003. godine vjerno slijedi sistem i načela spomenutog saveznog istoimenog zakona iz 1955. godine, uz određene izmjene i dopune manjeg značenja⁶⁰. Od osamostaljenja Hrvatske donesena su susljedno već i tri cjelovita propisa pod nazivom *Obiteljski zakon* (1998, 2003, 2015) kojih su glavna obilježja, ukratko rečeno, daljnje izjednačavanje položaja bračnih drugova, intenzivna zaštita prava djece, te ponovno uvođenje mogućnosti sklapanja braka u religijskom obliku⁶¹. Supsidijarni izvor građanskog prava jest još uvijek OGZ na temelju hrvatskog *Zakona o načinu primjene pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. godine* iz 1991. godine, koji je za razliku od *Zakona o nevažnosti* iz 1946. godine, sasvim oslobođen ideoloških narativa i diskvalifikativa⁶².

Osim marginalnog pokušaja male skupine saborskih zastupnika iz 1992. godine da se u Hrvatskoj OGZ iznova uzdigne na razinu primarnog izvora građanskog prava, do sada nije poduzeta niti jedna službena kodifikacijska inicijativa u toj državi⁶³. Početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, najugledniji hrvatski građanskopravni znanstvenici krajnje su ozbiljno zagovarali ideju o donošenju novog *Hrvatskog građanskog zakonika* (HGZ) na temelju tradicije OGZ-a uz određena važna osuvremenjivanja⁶⁴. U to doba objavljene su i kratke „Teze za izradu Hrvatskog građanskog zakonika“, no navedena inicijativa ostala je u okvirima znanstvenog diskursa te nije poprimila službeni karakter⁶⁵. Ne nailazeći na adekvatnu podršku stručne javnosti i politike, glavni protagonist navedene ideje već je 1996. godine rezignirano postavio pitanje: „Kome treba građanski zakonik“?⁶⁶ Nažalost, dalje od tog pitanja se ni danas nije odmaklo.

⁵⁹ Cf. npr. P. Klarić, *Zakon o obveznim odnosima*, Zagreb 2005, VII i dalje.

⁶⁰ O suvremenom hrvatskom nasljednopravnom uređenju v. N. Gavella, V. Belaj, *Nasljedno pravo*, Zagreb, 2008.

⁶¹ O suvremenom hrvatskom obiteljskom pravu, v. npr. M. Alinčić *et al.*, *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 2007.

⁶² O navedenom propisu v. npr. M. Petrak, Rimsko pravo kao pozitivno pravo u Republici Hrvatskoj. Prilog tumačenju Zakona o načinu primjene pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. godine, *Hrvatska pravna revija* 10/2006, 1 i dalje, s uputama na daljnju literaturu.

⁶³ O navedenoj inicijativi troje zastupnika Sabora RH, v. Gavella, op. cit., 371, fn. 183.

⁶⁴ V. npr. Gavella *et al.*, 269 i dalje.

⁶⁵ N. Gavella, Teze za izradu Hrvatskog građanskog zakonika, *Zakonitost*, 46/1992, 751 i dalje.

⁶⁶ N. Gavella, Kome treba građanski zakonik?, *Tvrtka*, 4/1996, 7 i dalje.

Bosna i Hercegovina

Za razliku od Slovenije i Hrvatske, gdje je ideja o potrebi kodificiranja građanskog prava bila barem prisutna u akademskom diskursu, u Bosni i Hercegovini se niti na toj razini navedena ideja nije ozbiljnije razmatrala. Prema našem mišljenju, glavni političko-pravni razlog nepostojanja rasprave o mogućoj kodifikaciji jest sam *Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini* ili *Daytonski sporazum* iz 1995. godine, koji je odredio da zakonodavne ovlasti u sferi građanskog prava pripadaju pojedinim sastavnicama Bosne i Hercegovine (entitet Federacija Bosne i Hercegovine, entitet Republika Srpska, Brčko distrikt Bosne i Hercegovine), a ne središnjoj zakonodavnoj vlasti (Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine)⁶⁷.

Premda bi se očekivalo da će navedena ustavna rješenja dovesti do posvemašnje fragmentacije bosanskohercegovačkog sistema građanskog prava, to se, ipak, nije dogodilo, barem ne u pogledu njegovih temeljnih pravnih grana: stvarnog prava i obligacijskog prava. U pogledu obligacijskog prava, treba istaknuti da je u sve tri sastavnice savezni *Zakon o obligacionim odnosima* iz 1978. godine, uz određene izmjene i dopune pojedinih sastavnica, još uvijek prvi i najvažniji pravni izvor⁶⁸. U pogledu stvarnog prava, potrebno je napomenuti da je svaka sastavnica usvojila svoj novi posebni propis, u svrhu reafirmacije koncepta privatnog vlasništva i tržišnog gospodarstva. Tako je Brčko distrikt Bosne i Hercegovine još 2001. godine usvojio *Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima*; Republika Srpska 2008. godine *Zakon o stvarnim pravima*, te naposljetku Federacija Bosne i Hercegovine 2013. godine *Zakon o stvarnim pravima*. Sva navedena tri zakona u velikoj mjeri slijede hrvatski *Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima* iz 1996. godine, što znači da se stvarno pravo u Bosni i Hercegovini i danas posvema nalazi u okrilju tradicije OGZ-a, koji, inače, još uvijek predstavlja supsidijarni izvor građanskog prava⁶⁹. Kako vidimo, usprkos sasvim osebujne parcelacije državnopravnog ustroja Bosne i Hercegovine, postoji još uvijek velika razina usklađenosti sadržaja temeljnih propisa građanskog prava u njenim sastavnicama, pa stoga ne treba unaprijed izgubiti baš svaku nadu da bi se jednom u budućnosti mogla pojaviti i određena kodifikatorska nastojanja.

⁶⁷ O Daytonskom sporazumu u kontekstu građanskopravnog uređenja u BiH, v. npr. M. Povlakić, "Property Law in Bosnia and Herzegovina", *Private Law in Eastern Europe. Autonomous Developments or Legal Transplants?* (eds. C. Jessel-Holst, R. Kulms, A. Trunk), Tübingen, 2010, 205 i dalje; D. Radić, „Razvoj građanskog prava u Bosni i Hercegovini“, *Forum za građansko pravo za jugoistočnu Evropu*, Knjiga II, Skopje, 2012, 250 i dalje.

⁶⁸ O obligacijskom pravu u BiH v. npr. A. Bikić, *Obligaciono pravo — opći dio*, Sarajevo 2013; A. Bikić, E. Bikić, *Obligaciono pravo — posebni dio*, Sarajevo 2011.

⁶⁹ O stvarnom pravu u BiH v. npr. M. Povlakić, *Transformacija stvarnog prava u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2009; I. Babić et al., *Komentar Zakona o stvarnim pravima FBiH*, Sarajevo, 2014.

Srbija

Premda se u Srbiji najvažniji aspekti građanskopravnog života i nadalje odvijaju prema saveznim *Zakonu o obligacionim odnosima* iz 1978. godine te *Zakonu o osnovama svojinsko-pravnih odnosa* iz 1980. godine, uz nužne izmjene i dopune svojstvene tranzicijskom razdoblju, te uz moguću supsidijarnu primjenu „starog“ SGZ-a iz 1844. godine temeljem *Zakona o nevažnosti* iz 1946. godine, Srbija je od svih država osamostaljenih disolucijom socijalističke Jugoslavije najviše napredovala u izradi svog novog građanskog zakonika⁷⁰.

Godine 2006. Vlada Republike Srbije osnovala je *Komisiju za izradu građanskog zakonika*. Ona je izvorno imala 12 članova, od kojih su većina bili univerzitetski profesori prava, no u njen sastav su uključeni i pravni praktičari iz redova sudaca i advokata te predstavnici vlasti. Svi su članovi Komisije iz Srbije, što je sasvim razumljivo obzirom na sasvim adekvatnu znanstvenu i stručnu kapacitiranost te države za navedeni pothvat, no u posljednjoj fazi izrade kodifikacije predviđeno je i sudjelovanje *Međunarodnog saveta*, sastavljenog od uglednih europskih civilista, koji bi trebao iznijeti svoje sugestije i primjedbe na nacrt Zakonika⁷¹.

Nakon osam i po godina rada, Komisija je 2015. godine objavila radni tekst *Gradanskog zakonika Republike Srbije*, pripremljen za javnu raspravu, sa alternativnim prijedlozima. Pri izgradnji zakonika prihvaćen je klasični pandektni sistem građanskog prava — prvi puta kodificiran u njemačkom BGB-u te danas prihvaćen diljem svijeta — koji obuhvaća pet knjiga i 2838 članova: 1) opći dio; 2) obligacijsko pravo; 3) stvarno pravo; 4) obiteljsko pravo; 5) nasljedno pravo⁷².

Pri stvaranju zakonika težilo se postići visok stupanj kontinuiteta sa postojećim srpskim pravom, uz važne izmjene i dopune koje su po prirodi stvari bile najizraženije u grani stvarnog prava. U tom kontekstu treba napomenuti da je u obligacijskom pravu zadržan postojeći monistički sistem građanskog i trgovačkog prava, međutim, materija kompanijskog prava nije uvrštena u sadržaj zakonika kao što je to, primjerice, slučaj u talijanskom *Codice civile*. Navedene izmjene i dopune, motivirane razlozima tranzicije, aktualizacije i europeizacije, izvršene su, prije svega, prema rješenjima usvojenim u švicarskom,

⁷⁰ O važećem srpskom stvarnopravnom uređenju, v. npr. O. Stanković, M. Orlić, *Stvarno pravo*, Beograd, 2019; D. Nikolić, “Property Law in Serbia: Both Autonomous Legal Development and Legal Transplant”, *Private Law in Eastern Europe*, op. cit., 237 i dalje; o važećem srpskom obligacijskopravnom uređenju, v. npr. J. Radišić, *Obligaciono pravo*, Beograd, 2004; J. Perović, “Contract Law in Serbia”, *Private Law in Eastern Europe*, op. cit., 93 i dalje.

⁷¹ O navedenoj problematici v. iscrpno u: Vlada Republike Srbije, Komisija za izradu Građanskog zakonika, *Rad na izradi Građanskog zakonika Republike Srbije. Izveštaj Komisije o otvorenim pitanjima*, Beograd, 2007.

⁷² Vlada Republike Srbije, Komisija za izradu Građanskog zakonika, *Gradanski zakonik Republike Srbije, Radni tekst pripremljen za javnu raspravu*, Beograd, 2015.

francuskom i njemačkom građanskom zakonodavstvu, uz dodatnu komparativnu analizu nekolicine recentnijih kodifikacija (Quebec, Rumunjska, Brazil, Rusija, Mađarska). Sve u svemu, u konačnici je stvoren vrlo kvalitetan nacrt koji će nedvojbeno biti od velike koristi za druge kodifikacijske pothvate u Jugoistočnoj Europi. Javna rasprava o zakoniku je još uvijek u tijeku i u 2019. godini⁷³.

Na ovom mjestu nužno je nešto reći i o javnoj percepciji izrade građanskog zakonika, kako bi se u sličnim takvim budućim pothvatima izbjegle moguće zamke. U tom smislu, tipičan je sljedeći senzacionalistički medijski pristup, prilikom zadnjeg produženja roka za javnu raspravu: „Javna rasprava o Građanskom zakoniku Srbije produžena je za još godinu dana, mada se taj dokument radi već 11 godina, a posebna komisija državu godišnje košta 15 miliona dinara“. Također, od velikog broja alternativnih rješenja, čak preko 480, koji su sadržani u nacrtu Zakonika, mediji su od cjelokupne materije građanskog prava, opet u senzacionalističkom ključu, izvukli ona pitanja koja će nužno najviše svjetonazorski podijeliti javnost („10 pitanja koja su podělila Srbiju!“), poput regulacije surogat majčinstva, homoseksualnih zajednica ili eutanazije⁷⁴. Svaka takva negativna percepcija u javnosti, koliko god bila neopravdana, može otežati i usporiti donošenje kodifikacije, što može biti dobra pouka za buduće kodifikatore u Jugoistočnoj Europi.

Makedonija

Makedonija je nakon svog državnopravnog osamostaljenja usvojila nove zakone iz područja građanskog prava. Najprije su doneseni sistemski zakoni iz područja obiteljskog prava (1992) te nasljednog prava (1996) koji su slijedili dotadašnje savezne i republičke propise uz nužna osuvremenjivanja. Potom je 2001. godine donesen najvažniji tranzicijski građanskopravni propis: *Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima* koji u velikoj mjeri slijedi istoimeni hrvatski propis, što znači da se stvarno pravo u Makedoniji danas također nalazi u okvirima tradicije OGZ-a. Iste 2001. godine donesen je i novi makedonski *Zakon o obligacijskim odnosima*, čvrsto utemeljen na tekstu istoimenog saveznog zakona iz 1978. godine, uz određene izmjene i dopune⁷⁵.

⁷³ U pogledu problematike izrade, sistema i općih obilježja nove srpske građanske kodifikacije, nadasve je relevantan tekst nedavno preminulog predsjednika komisije za njegovu izradu, profesora Slobodana Perovića (1932–2019): S. Perović, Prednacrt Građanskog zakonika Republike Srbije, *Pravna riječ*, 47/2016, 11 i dalje.

⁷⁴ U pogledu spomenutog senzacionalističkog medijskog pristupa, v. npr. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/10-pitanja-koja-su-podelila-srbiju-istrazujemo-zasto-gradanski-zakonik-nije-donet-vec/qqhsxej> (1. 11. 2019)

⁷⁵ Općenito o razvoju makedonskog građanskog prava i njegovim izvorima u postkomunističkom razdoblju v. npr. R. Živkowska, T. Pržeska, Codification of the civil law in the Republic of Macedonia, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*,

Na kraju 2010. godine Vlada Republike Makedonije osnovala je *Komisiju za izradu Građanskog zakonika Republike Makedonije*. Riječ je o tripartitnoj komisiji koja ima 12 stalnih članova iz redova univerzitetskih profesora; 13 članova po funkciji iz redova političara, vodećih osoba nacionalne akademije znanosti i umjetnosti te vodećih funkcionara u pravnoj praksi (npr. predsjednik Vrhovnog suda, državni pravobranitelj, predsjednici advokatske i komore); 14 uglednih inozemnih profesora, od kojih je 10 s područja država Jugoiistočne Europe⁷⁶. U usporedbi sa Srbijom, radi se o puno većoj komisiji, koja je od početka obuhvatila i ugledne inozemne civiliste. To je, međutim, sasvim razumljivo, obzirom da Makedonija u ovom području nema znanstvenu i stručnu tradiciju te kapacitete usporedive sa Srbijom.

Prema izvornom planu, rad Komisije na izradi kodifikacije trebao je trajati pet godina, no to se razdoblje odužilo. Pri izgradnji zakonika, također, je prihvaćen klasični pandektni sistem građanskog prava koji obuhvaća pet knjiga, uz neznatno drukčiji raspored od *Građanskog zakonika Republike Srbije*: 1) opći dio; 2) obligacijsko pravo; 3) stvarno pravo; 4) nasljedno pravo; 5) obiteljsko pravo. Zaključno sa 2016. godinom, završen je radni tekst 2. i 4. knjige Zakonika, a u tijeku je bila izrada 5. knjige, što sve upućuje na zaključak da će rad Komisije potrajati još koju godinu. U obligacijskom pravu, također, je zadržan postojeći monistički sistem građanskog i trgovačkog prava, dok materija kompanijskog prava nije uvrštena u sadržaj zakonika. Vodile su se rasprave i o tome treba li uopće uvrstiti materiju obiteljskog prava u kodifikaciju, no u pogledu tog pitanja prevladao je pozitivan stav. Kao i u slučaju *Građanskog zakonika Republike Srbije*, temeljna je pozicija pri izradi Zakonika bila zadržati visok stupanj kontinuiteta sa postojećim makedonskim pravom, uz važne izmjene i dopune, motivirane razlozima tranzicije, aktualizacije i europeizacije na temelju prethodnog uvida u odabrane komparativne kodifikacijske modele (Francuska, Italija, Njemačka)⁷⁷. Sve u svemu, može se zaključiti da su makedonska nastojanja i iskustva u izradi građanske kodifikacije u relevantnoj mjeri usporediva sa srpskima, uz postojeći razmak od nekoliko godina.

53/2014, 255 i dalje; M. Ampovska, R. Ilioski, The process of civil law codification in Western Balkans, *Годишен зборник на Правен факултет* (Štip), 4/2015, 15 i dalje, Hamza, op. cit., 500 i dalje, s uputama na daljnju literaturu.

⁷⁶ Vlada Republike Makedonije, Odluka o formiranju komisije za izradu Građanskog zakonika Republike Makedonije, *Služben vesnik na RM*, br. 4/11, 2.

⁷⁷ Detaljnije o izradi Građanskog zakonika Republike Makedonije, njegovoj strukturi i sadržaju, v. npr. R. Živkowska, T. Pržeska, op. cit., 255 i dalje; M. Ampovska, R. Ilioski, op. cit., 15 i dalje; D. Mickovik, A. Ristov, Family Law in the Civil Code of the Republic of Macedonia, *Journal of Civil & Legal Sciences*, 5/2016, 166 i dalje.

Kosovo

Kosovo, ta najmlađa europska država, vrlo je brzo nakon svog nastanka donijela temeljne propise iz područja građanskog prava. Tako je 2009. usvojen *Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima*, iz čijeg je samog imena već razvidno da se zakonodavac oslanjao i na hrvatska iskustva u tom području. Potom je 2012. donesen i *Zakon o obligacijskim odnosima*, također čvrsto oslonjen na tekst istoimenog saveznog jugoslavenskog zakona iz 1978. godine. Kako su navedeni propisi doneseni u novije vrijeme, u njima se jasno raspoznaju tendencije tranzicije, aktualizacije i europeizacije obzirom na *acquis communautaire*⁷⁸.

Kao sljedeći korak, pokrenut je u srpnju 2014. godine, uz oficijalnu podršku kosovskih vlasti, projekt koji se financira sredstvima Europske unije (IPA 2013) pod naslovom „Podrška građanskom zakoniku i imovinskim pravima“ (*Support to Civil Code and Property Rights*). Navedeni projekt provodio se 24 mjeseca od strane konzorcija koji je predvodilo *Njemačko društvo za međunarodnu saradnju* (GIZ), uključujući ugledne inozemne znanstvenike i praktičare uz suradnju domaćih pravnika. Sukladno službenom priopćenju *Kancelarije Europske unije na Kosovu*, sveobuhvatni cilj ovog projekta jest ojačati vladavinu prava i uskladiti kosovsko zakonodavstvo sa europskim standardima u području građanskog prava. Projekt ima za cilj pripremiti nacrt sveobuhvatnog građanskog zakonika i započeti sa postupkom provedbe unapređivanja koherentnosti regulatornog okvira u vezi sa imovinskim pravima na Kosovu, u skladu sa pravnom stečevinom EU i najboljom europskom praksom⁷⁹.

Polazeći od navednog projekta i njegovih rezultata, kosovsko Ministarstvo pravde imenovalo je u ožujku 2015. godine *Komisiju za izradu građanskog zakonika* koju je predvodio osobno ministar pravde. Po isteku navedenog projekta financiranog od strane EU, Vlada je u studenom 2016. godine ovlasila Ministarstvo pravde da nastavi sa izradom *Građanskog zakonika Kosova*, koje je formiralo *Radnu grupu za rukovođenje i koordinaciju procesa izrade i finalizacije Građanskog zakonika*. Navedena grupa ima četiri tematske podgrupe: 1) tematska podgrupa za izradu nacrta općeg dijela i obligacijskog prava; 2) tematska podgrupa za izradu nacrta prava vlasništva i drugih stvarnih prava; 3) tematska podgrupa za izradu nacrta obiteljskog prava i nasljednog prava; 4) tematska podgrupa za izradu nacrta međunarodnog privatnog prava⁸⁰. Kako se može uvidjeti već i na temelju na-

⁷⁸ O razvoju građanskog prava u Kosovu nakon osamostaljenja v. npr. M. Rocca, *Reforming Property Law in Kosovo: A Clash of Legal Orders*, *European Review*, 23/2015, 566 i dalje; D. Nerxhivane, *Selected papers on the new Kosovo Law on Obligation Relationships*, Saarbrücken, 2013.

⁷⁹ http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/kosovo/ipa/2013/ipa_2013_pf2_support_to_the_rule_of_law.pdf (1. 11. 2019).

⁸⁰ <https://md.rks-gov.net/page.aspx?id=2,94> (1. 11. 2019).

vedene podjele zadataka, *Građanski zakonik Kosova* će slijediti klasični pandektni sistem: 1. opći dio; 2. obligacijsko pravo; 3. stvarno pravo; 4. obiteljsko pravo; 5. nasljedno pravo. U kodifikaciju se očito izvorno planiralo uključiti i materiju međunarodnog privatnog prava, koja se, međutim, ne pojavljuje u posljednjim izvješćima⁸¹. Glavni komparativni model uporabljen pri izradi kodifikacije, prema riječima iz 2017. godine tadašnje ministricke pravde, jest nedvojbeno njemačko pravo: „odluka da se slijedi njemački model rezultat je podudarnosti u pristupu, pravnoj metodologiji i pravnoj tradiciji, kao i uvjerenju da njemački model najbolje odgovara potrebama Kosova. Sljedeći taj model, vjerujemo da ćemo ponajbolje osigurati usklađenost sa najboljim europskim standardima i praksama“⁸².

Izrada nacrtu *Građanskog zakonika Kosova* dovršena je početkom 2019. godine, a usvajanje je predviđeno za 2020. godinu⁸³. Ako se predviđeni rok ispoštuje te se uspoređi navedena dinamika sa prikazanom situacijom u Srbiji ili Makedoniji, mora se zaključiti da će stvaranje i donošenje građanske kodifikacije u slučaju Kosova trajati znatno kraće.

Albanija

Jedina država koja će biti obrađena u ovom istraživanju, a koja nije osamostaljena disolucijom socijalističke Jugoslavije jest Albanija. Stoga je razvoj građanskog prava u Albaniji u posljednjih stotinjak godina išao u prilično različitom smjeru od postjugoslavenskih država. Za taj se smjer sažeto može reći da je imao znatno više uspjeha u pogledu donošenja građanskih kodifikacija. Stoga je Albanija jedina od spomenutih država Jugoistočne Europe koja danas ima svoj vlastiti građanski zakonik, usvojen u tranzicijskom razdoblju nakon pada komunizma.

Kako smo već spomenuli, Albanija je kao država nastala osamostaljenjem od Osmanskog carstva u okolnostima Balkanskih ratova (1912–1913). U prvo vrijeme, u novonastaloj državi, nastavila se primjenjivati Medžella sve do 1928. godine kada je donesen prvi Albanški građanski zakonik. Najvažniji normativni uzor navedenog zakonika bio je talijanski *Codice civile* iz 1865. a pri njegovoj su izradi u

⁸¹ Republic of Kosovo, Ministry of justice, *Explanatory memorandum on draft Civil code of the Republic of Kosovo* (<http://civilcode-kosovo.org/wp-content/uploads/2019/04/Explanatory-Note-Civil-Code-ALB-ENG-SER.doc>) (1. 11. 2019); Republic of Kosovo, Ministry of justice, *Consultation document for the Civil code project*, February 2019 (http://civilcode-kosovo.org/wp-content/uploads/2019/04/ang_-Document-for-Public-Consultation-for-the-Civil-Code.docx) (1. 11. 2019).

⁸² “The decision to follow the German model comes as a result of the similarity in the legal approach, methodology, and legal tradition, and also the belief that the German model best fits the needs of Kosovo. Following this model, we believe that we will ensure compliance with the best European standards and practices”; cit. <https://md.rks-gov.net/page.aspx?id=2,15,1747> (1. 11. 2019)

⁸³ <http://www.eurecna.it/en/news/detail-news/items/71.html> (1. 11. 2019).

manjoj mjeri uporabljeni i francuski *Code Civil*, njemački BGB te švicarski ZGB. Pri izradi zakonika primjenjen je institucijski sistem, a navedena kodifikacije je bila na snazi do uspostave komunističke vlasti u Albaniji 1945. godine⁸⁴. Nakon nekolicine parcijalnih zakona, sljedeći Albanski građanski zakonik usvojen je 1981. godine. Navedeni zakonik, koji je imao svega 354 člana (sic!), bio je do krajnje mjere obilježen kolektivističkom ideologijom⁸⁵. Stoga je nakon pada komunizma, ulaska u tranzicijsko razdoblje te uvođenja tržišnog gospodarstva, taj zakonodavni eksperiment — kao gotovo ogledni primjer kodifikatorne ideologiziranosti i podreguliranosti — morao biti zamijenjen sasvim novom građanskom kodifikacijom.

Taj novi i danas važeći Albanski građanski zakonik stupio je na snagu već 1994. godine, što nedvojbeno svjedoči o vrlo brzom dinamici njegove izrade i usvajanja. Važnu potporu pri izradi navedenog zakonika pružilo je Vijeće Europe. U okviru te potpore angažirano je nekoliko renomiranih europskih pravnih znanstvenika — među kojima se posebice ističe znameniti talijanski komparativist Gianmaria Ajani — kako bi uz suradnju domaćih pravnikâ izradili nacrt kodifikacije. Pri izradi navedenog zakonika prihvaćen je pandektni sistem razdijeljen u pet knjiga. Njegovi sastavni dijelovi su sljedeći: 1) opći dio; 2) stvarno pravo; 3) nasljedno pravo; 4) obligacije; 5) ugovori. Najvažniji normativni uzor za Albanski građanski zakonik iz 1994. godine bio je nedvojbeno talijanski *Codice civile* iz 1942. godine. Međutim, upada u oči činjenica da ta albanska građanska kodifikacija nije obuhvatila određene pravne grane koje *Codice civile* sadrži: obiteljsko pravo i trgovačko pravo⁸⁶.

Albanski građanski zakonik na snazi je već dvadeset i tri godine. U vezi s tim potrebno je istaknuti jedan opći sociološkopravni problem u Jugoistočnoj Europi. Propisi mogu biti sastavljeni na najbolji mogući način, no veliko je pitanje hoće li ih njihovi adresati prihvatiti te ima li država dostatno snage da sistemski i konzekventno osigura njihovu implementaciju. Činjenica da je u postkomunističkom razdoblju u Albaniji drevno običajno pravo, prije svega, već spomenut *Kanun Leke Dukadina*, nedvojbeno doživjelo intenzivnu reaktualizaciju, dovodi nas do pitanja u kojoj je mjeri ta građanska kodifikacija uopće zaživjela „među narodom“, a u kojoj mjeri stanovništvo živi po nekim sasvim drugim normama mimo državnog pisanog prava⁸⁷.

⁸⁴ O navedenoj problematici v. npr. Hamza, op. cit., 502 i dalje; C. J. J. M. Stolker, Drafting a new Civil Code for Albania. Some personal experiences contrasted with the World Bank's 'Initial lessons', *Internationalen Juristenvereingung Osnabrück*, 6/1996–1997, 31 i dalje, s uputama na daljnju literaturu.

⁸⁵ Cf. Hamza, op. cit., 505; Stolker, op. cit., 31 i dalje, s uputama na daljnju literaturu.

⁸⁶ O kodifikaciji Albanskog građanskog zakonika iz 1994., njegovoj strukturi i sadržaju v. npr. G. Ajani, Die Kodifikation des Zivilrechts in Albanien, *Recht in Ost und West*, 9/1993, 257 i dalje; Stolker, op. cit., 32 i dalje.

⁸⁷ U tom je smislu izrazito interesantna opaska Stolkerâ, jednog od istaknutih inozemnih članova kodifikacijske komisije: "...a lot will have to be done to ease the

5. Zaključne napomene: pouke za Crnu Goru

Krajem ožujka 2017. godine, Ministarstvo pravde Crne Gore i Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, u suradnji sa AIRE centrom iz Londona organizirali su vrlo uspješnu konferenciju pod naslovom *Kodifikacija građanskog prava u Crnoj Gori*⁸⁸. Navedena konferencija označila je na simbolički način početak pripremnih aktivnosti na izradi novog *Crnogorskog građanskog zakonika* koje su u tijeku⁸⁹.

Na temelju prethodne analize moguće je izvući neke pouke u vidu kratkih napomena koje će biti korisne crnogorskim kodifikatorima. Uvjetno rečeno, neke od njih imaju općenitije značenje, dok druge vrijede specifično za Crnu Goru obzirom na njenu pravnu tradiciju te značajnu kodifikacijsku historiju.

1. Prva važna napomena tiče se sastava komisije za izradu nacrtu građanske kodifikacije. Kako smo vidjeli, u većini država Jugoistočne Europe navedene komisije obuhvaćale su kako domaće, tako i inozemne eksperte. Obzirom na veličinu Crne Gore, čini se da bi i u ovom slučaju to bilo optimalno rješenje. U tom smislu treba istaknuti kako je iskustvo nebrojeno puta pokazalo da mnogočlane komisije u pravilu mnogo sporije napreduju u svom poslu nego komisije koje imaju manje članova sa jasno raspoređenim zadacima i odgovornostima⁹⁰.

2. To nas dovodi i do sljedeće napomene koja se odnosi na razdoblje potrebno za izradu građanske kodifikacije. Na obrađenim primjerima iz Jugoistočne Europe, vidjeli smo, s jedne strane, slučajeve u kojima izrada nacrtu građanske kodifikacije traje dulje od desetljeća (Srbija) ili će zasigurno toliko potrajati (Makedonija), dok, sa druge strane, postoje slučajevi u kojima je navedena aktivnost trajala ili će predvidivo trajati od tri do pet godina (Albanija, Kosovo). Koji je razumni rok? Na to je pitanje moguće odgovoriti samo ako

acceptance of the Civil Code. How? It is difficult to say...The judges I spoke with told me that they will, every now and then, step on their bicycle to go to the Ministry of Justice to consult a certain piece of legislation in the statute-books, but that on the whole they would just apply a kind of customary law"; cit. Stolker, op. cit., 43.

⁸⁸ Cf. supra fn. 1.

⁸⁹ O navedenoj konferenciji v. npr. <https://www.canu.me/vijesti/odrzana-konferencija-kodifikacija-gradjanskog-prava-u-crnoj-gori--predstavljanje-osnovnog-koncepta-i-iskustava-u-regionu> (1. 11. 2019).

⁹⁰ Nakon navedene konferencije, predsjednik Vlade Crne Gore donio je *Odluku o obrazovanju Komisije za izradu građanskog zakonika*, koja je objavljena u „Službenom list Crne Gore“, br. 4/18 od 28. 01. 2018. Navedeno povjerenstvo čini 12 članova, a predvodi ga gospodin Zoran Pažin, potpredsjednik Vlade za politički sistem, unutrašnju i vanjsku politiku i ministar pravde Crne Gore. Istaknuti članovi komisije su predsjednik Crnogorske akademije nauka i umjetnosti (prof. dr Dragan K. Vukčević), eminentni crnogorski profesori privatnopravnih znanosti (Rašović, Korać, Radonjić), te suci Vrhovnog suda Crne Gore (Radović, Milačić, Božović). Prema našim informacijama, u sljedećoj je fazi izrade predviđen angažman i istaknutih inozemnih eksperata za građansko pravo.

se prethodno ukratko razmisli o dvije preliminarne dileme: 1) u kojoj će mjeri nova kodifikacija biti u kontinuitetu s postojećim zakonodavstvom te 2) koja će materija biti točno obuhvaćena novom kodifikacijom?

3. U pogledu prve dileme, treba napomenuti da su sve države Jugoistočne Europe koje su krenule u izradu nacрта građanskih kodifikacija — izuzev Albanije, u kojoj je to tada doista bilo nemoguće zbog njenog doista specifičnog političko-pravnog razvoja u razdoblju između 1945. i 1990. godine — nastojale zadržati visok stupanj kontinuiteta sa svojim postojećim pravom, uz važne izmjene i dopune, motivirane razlozima tranzicije, aktualizacije i europeizacije obzirom na *acquis communautaire* na temelju prethodnog uvida u odabrane komparativne kodifikacijske modele. Obzirom na kvalitetu postojećeg crnogorskog zakonodavstva u području građanskog prava, čini se da bi takav izraženi kontinuitet između postojećeg prava i nove kodifikacije bio optimalan put i za Crnu Goru⁹¹.

4. U pogledu druge dileme, treba istaknuti da je pitanje koja će materija biti točno obuhvaćena novom kodifikacijom, usko vezano uz pitanje koja će se sistematika uporabiti pri izradi građanske kodifikacije. Kako smo vidjeli, na današnjem crnogorskom teritoriju jest tijekom historije vrijedilo nekoliko građanskih zakonika koji su usvojili različitu sistematiku. Tako je najznačajniji od njih OIZ, jednako kao i Medžella, regulirao isključivo imovinsko pravo, tj. u prvom redu stvarno pravo i obligacijsko pravo. Francuski *Code civil* te austrijski OGZ temeljili su se na institucijskom sistemu. Talijanski *Codice civile* iz 1942. godine koji je kratkotrajno važio i u današnjim primorskim dijelovima Crne Gore, jednako kao i domaća pravna doktrina, usvojili su pandektni sistem. Navedeni sistem usvojila je i velika većina građanskih kodifikacija donesenih u svijetu nakon njemačkog BGB-a, kao i sve države Jugoistočne Europe koje su se uputile u potihvat kodifikacije građanskog prava (Albanija, Srbija, Makedonija, Kosovo). Stoga se čini da bi, komparativno gledano, racionalan izbor i u slučaju Crne Gore bio klasični pandektni sistem sa svojih pet knjiga: 1) opći dio; 2) obligacijsko pravo; 3) stvarno pravo; 4) obiteljsko pravo; 5) nasljedno pravo. Sukladno tradiciji važećeg zakonodavstva u grani obligacijskog prava, nastavljenog i u svim državama Jugoistočne Europe u kojima je u tijeku izrada građanskih kodifikacija, bilo bi uputno zadržati postojeći monistički sistem građanskog i trgovačkog prava. U tom kontekstu, posebno je pitanje treba li u zakonik uključiti i materiju kompanijskog prava kao što je to, primjerice, slučaj u talijanskom *Codice civile*.

5. Nakon što je odgovoreno na prethodno postavljene dvije dileme, mogao bi se dati i provizoran odgovor na pitanje koji bi bio razuman rok za izradu nacрта građanske kodifikacije. Čini nam se da bi u tom smislu bilo optimalno postaviti rok od godine dana za izradu

⁹¹ Općenito o današnjem uređenju građanskog prava u Crnoj Gori, v. npr. Z. Rašović, *Građansko pravo*, Podgorica, 2009.

svake pojedine knjige *Crnogorskog građanskog zakonika*. Dulji rokovi, kako se to može vidjeti na primjeru Srbije, mogu izazvati negativne reakcije u javnosti i medijima te značajno uvećati troškove izrade kodifikacije.

6. U navedenom smislu, obzirom na prethodne analize, trebalo bi napomenuti što bi još bilo uputno izbjeći prilikom izrade nacrtu građanske kodifikacije u svrhu njenog što bržeg usvajanja od strane nadležnog zakonodavnog tijela. S formalne strane gledano, čini nam se da definiranje velikog broja alternativnih prijedloga, kako je to bio slučaj u Srbiji, može znatno usporiti usvajanje zakonika. Sa sadržajne strane gledano, otvaranje u nacrtu građanske kodifikacije divizivnih ideoloških pitanja poput regulacije surogat majčinstva, homoseksualnih zajednica ili eutanazije, što se, također, dogodilo u Srbiji, može zbog intenzivnijih negativnih reakcija dijela javnosti i medija čak trajnije paralizirati donošenje građanske kodifikacije. Kako se tako veliki pothvat poput kodifikacije ne bi učinio taocem nepotrebnih ideoloških sukobljavanja, najbolje bi bilo takvu delikatnu materiju ispustiti iz građanskog zakonika te prepustiti posebnim propisima.

7. Poljednja napomena koja će se iznijeti u ovoj studiji tiče se odnosa novog *Crnogorskog građanskog zakonika* i crnogorske pravne tradicije, utjelovljene, prije svega, u znamenitom Bogišićevom OIZ-u. Već je tijekom spomenute konferencije *Kodifikacija građanskog prava u Crnoj Gori* istaknuto da novi *Crnogorski građanski zakonik* treba na određeni način uspostaviti organsku vezu sa svojim slavnim kodifikacijskim predšasnikom. Ako se zadrži visok stupanj kontinuiteta sa postojećim crnogorskim pravom, a nema razloga da to ne bude tako, navedena veza uspostaviti će se sama po sebi. Naime, kako crnogorski *Zakon o obligacionim odnosima* iz 2008. godine (koji najčešće vjerno slijedi tekst istoimenog saveznog zakona iz 1978. godine, prožet Konstantinovićevom trajnom inspiracijom Bogišićevim djelom)⁹², tako i inovativni crnogorski *Zakon o svojinsko-pravnim odnosima* iz 2009. godine (koji je u svojim pojedinim segmentima, također, sasvim nadahnut istim duhom)⁹³, nedvojbeno sadrže, metaforički rečeno, i „genski kod“ OIZ-a. No, moglo bi se otići i korak dalje. Već smo rekli da je finalni dio OIZ-a sadržavao nekoliko desetina pravnih poslovice („zakonjača“) na narodnom jeziku od kojih neke sadrže i danas važeća fundamentalna pravna načela pravnog života. Te Bogišićeve „zakonjače“ jedna su specifična „u narodno ruho“ odjenuta lokalna verzija rimskih regula *iuris* kao tradicionalnog sažetog izraza same biti europske pravne tradicije i kulture, svojevrstne *acquis commun*. Pored toga, na neke od navedenih

⁹² O navedenom crnogorskom obligacijskom zakonu iz 2008., v. npr. R. Korać, Z. Rašović, Predlog zakona o obligacionim odnosima, *Zbornik Pravnog fakulteta u Podgorici*, 37/2008, 58 i dalje.

⁹³ O navedenom crnogorskom stvarnopravnom zakonu iz 2009., v. npr. Z. Rašović, *Komentar Zakona o svojinsko-pravnim odnosima*, Podgorica, 2009.

izreka može se naići još i u uvodnom dijelu Medželle. Imajući u vidu da je prostor današnje Crne Gore dugi niz stoljeća predstavljao prostor dodira između slavenske običajno-pravne tradicije, rimske pravne tradicije te islamske pravne tradicije, smatramo da bi se najbolji mogući *hommage* — kako tim velikim pravnim tradicijama prisutnima na tlu današnje Crne Gore, tako i velikoj crnogorskoj kodifikatorskoj historiji utjelovljenoj u Bogišićevom OIZ-u — mogao dati upravo uvrštavanjem probranih „zakonjača“ i u tkivo novog *Crnogorskog građanskog zakonika*. Tako bi se na najdostojanstveniji mogući način pružio i važan „lokalni“ doprinos određivanju univerzalnih pravnih načela u europsko-mediteranskom kontekstu⁹⁴.

Literatura

1. Ajani, G., Die Kodifikation des Zivilrechts in Albanien, *Recht in Ost und West*, 9/1993, 257–260.
2. Alinčić, M. et al., *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 2007.
3. Ampovska, M., Ilioski, R., The process of civil law codification in Western Balkans, *Годишен зборник на Правен факултет (Štip)*, 4/2015, 5–19.
4. Babić, I. et al., *Komentar Zakona o stvarnim pravima FBiH*, Sarajevo, 2014.
5. Bečić, M., Historijska i pravna osnovanost primjene Općeg građanskog zakonika u BiH nakon okupacije 1878. godine, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 54/2011, 63–79.
6. Bečić, M., Osmansko tanzimatsko pravo i austrougarski pravni poredak u Bosni i Hercegovini, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, 6/2013, 187–201.
7. Bečić, M., Primjena Medželle u postosmanskoj Bosni i Hercegovini, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 57/2014, 51–65.
8. Begović, M., Sličnosti između Medžele i Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 5/1954–1955), 33–42.
9. Bellomo, M., *L'Europa del diritto comune*, Roma, 1998;
10. Bikić, A., Bikić, E., *Obligaciono pravo — posebni dio*, Sarajevo 2011.
11. Bikić, A., *Obligaciono pravo — opći dio*, Sarajevo 2013.
12. Blagojević, V., Kratka paralela između uvodnog dela Medžele i završnog dela Bogišićevog crnogorskog imovinskog zakonika, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 36/1938, 81–86.
13. Bogišić, V., *Izabrana djela, Tom IV. Studije i članci*, Podgorica/Beograd, 2004.

⁹⁴ O navedenim Bogišićevim pravnim izrekama, ugrađenima u završni dio OIZ-a, v. supra pod 3; u navedenom kontekstu, prema posljednjim informacijama kojima raspoložemo na temelju razgovora s pojedinim članovima *Komisije za izradu građanskog zakonika*, iznimno je interesantan podatak da bi svih spomenutih 45 Bogišićevih „zakonjača“ iz OIZ-a trebalo biti integralno preneseno u završni dio novog Crnogorskog građanskog zakonika! Prema mišljenju autora ovog teksta, riječ je o doista iznimno mudroj odluci o ugrađivanju najizvršnjeg dijela crnogorske kodifikacijske prošlosti u buduća kodifikacijska nastojanja kao vjerojatno najsigurnije sastavnice nacionalne zakonotvorne vlastitosti, koja ujedno ima i relevantno univerzalno značenje.

14. Bogišić, V., *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji* (ed. T. Nikčević), Podgorica, 1984.
15. Bogojević-Glušćević, N., Rimska pravna pravila u zakonjačama Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru, *Istorijski zapisi* 78/2005, 7–34.
16. Calasso, F., *Introduzione al diritto commune*, Milano, 1970.
17. Coing, H., *Die ursprüngliche Einheit der europäischen Rechtswissenschaft*, Wiesbaden, 1968.
18. Coing, H., *Europäisches Privatrecht, Band II: 19. Jahrhundert, Überblick über die Entwicklung des Privatrechts in den ehemals gemeinrechtlichen Ländern*, München, 1989.
19. Durmišević, E., *Šerijatsko pravo i nauka šerijatskog prava u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini XX stoljeća*, Sarajevo, 2008.
20. Durmišević, E., Utjecaj šerijatskog prava na Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru, Almanah. Časopis za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-istorijske baštine Bošnjaka/Muslimana, 57–58/2014, 169–183.
21. Gavella, N. et al., *Hrvatsko građanskopravno uređenje i kontinentalnoeuropski pravni krug*, Zagreb, 1994.
22. Gavella, N. et al., *Stvarno pravo*, sv. 1 i 2, Zagreb, 2007.
23. Gavella, N., Belaj, V., *Nasljedno pravo*, Zagreb, 2008.
24. Gavella, N., Građansko pravo u Hrvatskoj i kontinentalnoeuropski pravni krug — u povodu 140. godišnjice stupanja na snagu OGZ u Hrvatskoj, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 43/1993, 335–375.
25. Gavella, N., Kome treba građanski zakonik?, *Tvrtka*, 4/1996, 7–9.
26. Gavella, N., Teze za izradu Hrvatskog građanskog zakonika, *Zakornost*, 46/1992, 751–760.
27. Goldštajn, A. et al., *Obvezno pravo*, vol. I, Zagreb 1979.
28. Gordley, J., Myths of the French Civil Code, *The American Journal of Comparative Law*, 42/1994, 459–505.
29. Hamza, G., *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*, Budapest, 2009.
30. Hasanbegović, J., „Pravne izreke Valtazara Bogišića skrajja OIZ = katalog narodnjačkih opštih pravnih toposa?“, *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti* (ed. L. Breneselović), Knjiga 1., Beograd, 2011, str. 329–379.
31. Jansen, C. J. H., A European Civil Code and National Private Law: Lessons from History, *European Review of Private Law*, 3–4/2016, 473–488.
32. Josipović, T., “200 Jahre der ABGB-Anwendung in Kroatien — 135 Jahre als Gesetz und 65 Jahre als “Rechtsregeln”, *Festschrift 200 Jahre ABGB* (ed. Fischer-Czermak et al.), Wien, 2011, 157–174.
33. Josipović, T., Das kroatische Privatrecht als die neue 28. Privatrechtsordnung der Europäischen Union, *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 2/2014, 231–237.
34. Juhart, M. et al., *Uvod v civilno pravo*, Ljubljana, 2010.
35. Juhart, M., Tratnik, M., Vrenčur, R., *Stvarno pravo*, Ljubljana, 2007.
36. *Kanon Leke Dukadinija* (ed. D. Vukčević), Podgorica, 2011.
37. Karčić, F., *Studije o šerijatskom pravu i institucijama*, Sarajevo, 2011.
38. Karčić, F., Uloga kodifikacije u transformaciji pravnih sistema Jugoistočne Evrope u postosmanskom periodu, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, 32/2011, 135–142.
39. Klarić, P., *Zakon o obveznim odnosima*, Zagreb 2005.
40. Konstantinović, M., „Stara „pravna pravila“ i jedinstvo prava“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 4/1957, 431–437.

41. Konstantinović, M., Ideje Valtazara Bogišića o narodnom i zakonskom pravu, *Sociološki pregled*, 1/1938, 272–282.
42. Konstantinović, M., Jugoslovenski građanski zakonik, *Pravni zbornik*, 2–3/1933.
43. Konstantinović, M., *Obligacije i ugovori: skica za Zakonik o obligacijama i ugovorima*, Beograd, 1969.
44. Korać, R., Rašović, Z., Predlog zakona o obligacionim odnosima, *Zbornik Pravnog fakulteta u Podgorici*, 37/2008, 58–69.
45. Koschimbahr-Lyskowski, I., “Zur Stellung des römischen Rechts im ABGB”, *Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches*, vol. I, Wien, 1911, 209–231.
46. Kregar, J. et al. (eds.), *Bogišić i kultura sjećanja. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića*, Zagreb, 2011.
47. Lanović, M., *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb 1929.
48. Lukić, R., „Imovinski zakonik i običajno pravo”, *Stogodišnjica Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru*, Podgorica, 1989, 17–23.
49. Margetić, L., “Il sistema giuridico delle città nelle province bizantine con speciale riguardo alla costa orientale adriatica (Dalmazia e Istria)”, *Akten XVI Internationaler Byzantinistenkongres*, III/2, Wien 1981, 391–398.
50. Martinović, N., *Valtazar Bogišić, I. Istorija kodifikacije crnogorskog imovinskog prava*, Cetinje, 1958.
51. Meder, S., “Gewohnheitsrecht und Gesetzesrecht. Zur Rechtsquellenlehre von Valtazar Bogišić in den Motiven zum montenegrinischen Gesetzbuch von 1888”, *Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert. Bd. 2: Serbien, Bosnien-Herzegowina, Albanien* (ed. T. Simon), Frankfurt am Main, 2015., 583–599.
52. Mickovik, D., Ristov, A., Family Law in the Civil Code of the Republic of Macedonia, *Journal of Civil & Legal Sciences*, 5/2016, 166–170.
53. Miladin, P., „Običaji, kondikcije, ortaštvo i ugovorna kazna prema Bogišićevu Općem imovinskom zakoniku za Crnu Goru (OIZ) i hrvatskom Zakonu o obveznim odnosima (ZOO)“, *Bogišić i kultura sjećanja. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića* (eds. Kregar, J. et al.), Zagreb, 2011, 66–97.
54. Milić, I., *Pregled madžarskog privatnog prava u poređenju sa austrijskim građanskim zakonikom*, Subotica 1921.
55. Možina, D., *Obligacijski zakonik z uvodnim pojašnili*, Ljubljana, 2013.
56. Nerxhivane, D., *Selected papers on the new Kosovo Law on Obligation Relationships*, Saarbrücken, 2013.
57. Nikčević, T., Problemi recepcije običajnog prava u kodifikacijama građanskog prava u Srbiji i Crnoj Gori XIX vijeka, *Istorijski zapisi*, 79/2006, 85–106.
58. Nikolić, D., “Private Law in Vojvodina in the First Half of the 20th Century: A Functional Model of a Mixed Legal System”, *Öffnung und Wandel — Die internationale Dimension des Rechts* (Festschrift für Willibald Posch), Bd. II (ed. T. Boric et al.), Wien, 2011, 525–533.
59. Nikolić, D., “Property Law in Serbia: Both Autonomous Legal Development and Legal Transplant”, *Private Law in Eastern Europe. Autonomous Developments or Legal Transplants?* (eds. C. Jessel-Holst, R. Kulms, A. Trunk), Tübingen, 2010, 237–267.
60. Nikšić, S., „Reforma hrvatskog obveznog prava s posebnim osvrtom na odgovornost za štetu“, *Drugi skopsko-zagrebački pravni kolokvij*. Zbornik radova, Skopje, 2009, 91–119.

61. Ogris, W., "Die Wissenschaft des gemeinen römischen Rechts und das österreichische allgemeine bürgerliche Gesetzbuch", *Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert* (eds. H. Coing, W. Wilhelm), Bd. I, Frankfurt am Main, 1974, 153–172.
62. Perović, J., "Contract Law in Serbia", *Private Law in Eastern Europe. Autonomous Developments or Legal Transplants?* (eds. C. Jessel-Holst, R. Kulms, A. Trunk), Tübingen, 2010, 93–107.
63. Perović, S., Prednacrt Građanskog zakonika Republike Srbije, *Pravna riječ*, 47/2016, 11–31.
64. Petrak, M. *Rimska pravna tradicija i hrvatska pravna kultura*, Zagreb, 2015.
65. Petrak, M., „Code Civil i hrvatska pravna kultura“, *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809–1813)* (ed. F. Šanjek), Zagreb, 455–470.
66. Petrak, M., „Imovinskopravne regulae iuris u Bogišićevu zakoniku i njihovo aktualno značenje“, *Bogišić i kultura sjećanja. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića* (eds. Kregar, J. et al.), Zagreb, 2011, 98–118.
67. Petrak, M., „Rimski temelji uređenja zablude (error) u Bogišićevu zakoniku“, *Povijest i sadašnjost građanskih kodifikacija* (ed. N. Hlača), Rijeka, 2014, 85–96.
68. Petrak, M., *Liber sclavorum qui dicitur Methodius*. O najstarijoj bizantsko-slavenskoj pravnoj zbirci u Duklji, *Glasnik Odjeljenja humanističkih nauka CANU*, 4/2018, 111–133.
69. Petrak, M., Rimsko pravo kao pozitivno pravo u Republici Hrvatskoj. Prilog tumačenju Zakona o načinu primjene pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. godine, *Hrvatska pravna revija* 10/2006, 1–11.
70. Pilar, I., "Entwicklungsgang der Rezeption des österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches in Bosnien und der Herzegowina unter besonderer Berücksichtigung der Immobilienrechtes", *Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches*, vol. I, Wien, 1911, 701–726.
71. Polojac, M., Mirković, Z., Đurđević, M. (eds.), *Srpski građanski zakonik — 170 godina*, Beograd, 2014.
72. Povlakić, M., "Property Law in Bosnia and Herzegovina", *Private Law in Eastern Europe. Autonomous Developments or Legal Transplants?* (eds. C. Jessel-Holst, R. Kulms, A. Trunk), Tübingen, 2010, 205–236.
73. Povlakić, M., *Transformacija stvarnog prava u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2009.
74. Pupovci, S., *Valtazar Bogišić*, Podgorica, 2004.
75. Radić, D., „Razvoj građanskog prava u Bosni i Hercegovini“, *Forum za građansko pravo za jugoistočnu Evropu*, Knjiga II, Skopje, 2012, 249–262.
76. Radišić, J., *Obligaciono pravo*, Beograd, 2004.
77. Radović, V., Pokušaj kodifikacije građanskog prava u staroj Jugoslaviji („Predosnova građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju“), *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 7/1975, 249–307.
78. Ranieri, F., "Codice Civile", *Max Planck Encyclopedia of European Private Law* (eds. J. Basedow et al.), vol. I., Oxford, 2012, 217–221.
79. Rašović, Z., *Bogišićeve pravne izreke. Skladnosti između rimskopravnog i crnogorskog narodnog vrela*, Podgorica, 2016.
80. Rašović, Z., *Građansko pravo*, Podgorica, 2009.
81. Rašović, Z., *Komentar Zakona o svojinsko-pravnim odnosima*, Podgorica, 2009.
82. Rehm, G., "Code Civil", *Max Planck Encyclopedia of European Private Law* (eds. J. Basedow et al.), vol. I., Oxford, 2012, 200–203.

83. Rocca, M., Reforming Property Law in Kosovo: A Clash of Legal Orders, *European Review*, 23/2015, 566–582.
84. Schmidt, J. P., “Pandektensystem”, *Max Planck Encyclopedia of European Private Law* (eds. J. Basedow et al.), vol. II., Oxford, 2012, 1238–1240.
85. Simon, T. (ed.), *Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert. Bd. 2: Serbien, Bosnien-Herzegowina, Albanien*, Frankfurt am Main, 2015.
86. Simonetti, P., Evolucija ustanove superficijarnog prava i usporedba s pravom građenja, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 33/2012, 3–35.
87. Stanković, O., Orlić, M., *Stvarno pravo*, Beograd, 2019.
88. Stein, P., *Rimsko pravo i Europa. Povijest jedne pravne kulture*, Zagreb, 2007.
89. Steinwenter, A., “Der Einfluss des römischen Rechtes auf die Kodifikation des bürgerlichen Rechtes im Österreich”, *L'Europa e il diritto romano, Studi in memoria di P. Koschaker*, vol. I, Milano 1954, 403–426.
90. Stojanović, P., „O primjeni Opšteg imovinskog zakonika u sudskoj praksi (sa posebnim osvrtom na stanje 1918–1941. godine)“, *Stogodišnjica Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru*, Podgorica, 1989, 235–263.
91. Stojanović, P., Međusobni odnosi i međuuticaji zakonskih propisa i običajnog prava u Crnoj Gori, *Istorijski zapisi*, 1–2/1972, 5–33.
92. Stoleis, M. (ed.), *Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert. Bd. 1: Rumänien, Bulgarien, Griechenland*, Frankfurt am Main, 2015;
93. Stolker, C. J. J. M., Drafting a new Civil Code for Albania. Some personal experiences contrasted with the World Bank’s ‘Initial lessons’, *Internationalen Juristenvereinigung Osnabrück*, 6/1996–1997, 29–47.
94. Stolte, B., “The Law of New Rome: Byzantine Law”, *The Cambridge Companion to Roman Law* (ed. D. Johnston), Cambridge/New York, 2015, 355–373.
95. Šarkić, S., Uticaj vizantijskog prava na srednjovekovno srpsko pravo, *Slověne. International Journal of Slavic Studies*, 2/2015, 106–118.
96. Škrubej, K., Austrian General Civil Code (1812) and the Slovenes: the Blinding Legacy of Legal Monism, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 63/2013, 1063–1080.
97. Trstenjak, V., Koliko zakonikov na področju civilnega prava v Sloveniji?, *Pravna praksa*, 26–27/2001, 5–7.
98. Van Caenegem, R., *European Law in the Past and the Future*, Cambridge, 2002;
99. Vlada Republike Srbije, Komisija za izradu Građanskog zakonika, *Gradanski zakonik Republike Srbije, Radni tekst pripremljen za javnu raspravu*, Beograd, 2015.
100. Vlada Republike Srbije, Komisija za izradu Građanskog zakonika, *Rad na izradi Građanskog zakonika Republike Srbije. Izveštaj Komisije o otvorenim pitanjima*, Beograd, 2007.
101. Vojnović, K., Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru obzirom na ostalo crnogorsko zakonarstvo, *Rad JAZU*, Knjiga XCVI, Zagreb, 1889, 1–109.
102. Wieacker, F., Griechische Wurzeln des Institutionensystems, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, romanistische Abteilung*, 70/1953, 93–126.
103. Wieacker, W., “Aufstieg, Blüte und Krisis der Kodifikationsidee”, *Festschrift für Gustav Boehmer*, Bonn, 1954, 34–50.
104. Windscheid, B., *Gesammelte Reden und Abhandlungen*, (ed. P. Oertmann), Leipzig, 1904.

105. Zimmermann, R., "The Civil Law in European Codes", *Regional Private Laws and Codification in Europe* (eds. H. L. MacQueen, A. Vaquer Aloy, S. Espiau Espiau), Cambridge, 2003, 18–59.
106. Zimmermann, R., Codification: History and Present Significance of an Idea, *European Review of Private Law* 3/1995, 95–120.
107. Zimmermann, R., Codification: The Civilian Experience Reconsidered on the Eve of a Common European Sales Law, *European Review of Contract Law* 8/2012, 367–399.
108. Zimmermann, W. G., *Valtazar Bogišić 1834–1908. Ein Beitrag zur südslavischen Geistes- und Rechtsgeschichte in 19. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1962.
109. Zocco-Rosa, A., "Influssi di diritto romano sur una legislazione Slavo-serba", *Mélanges G. Cornil*, Vol. II, Paris, 1926, 625–638.
110. Zupančič, K. et al., *Reforma družinskega prava (predlog novih predpisov s komentarjem)*, Ljubljana, 2009.
111. Zupančič, K., Žnidaršič Skubic, V., *Dedno pravo*, Ljubljana, 2009.
112. Živkowska, R., Pržeska, T., Codification of the civil law in the Republic of Macedonia, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 53/2014, 251–266.

Marko Petrak, PhD

CODIFYING CIVIL LAW IN SOUTHEAST EUROPE LESSONS FOR MONTENEGRO

Starting from the fact that preparatory phase for the codification of civil law in Montenegro have recently started, the content of the following analysis is an overview of the state of codification of civil law in the countries of Southeast Europe as the immediate environment of Montenegro.

The analysis will cover the five countries with which Montenegro borders today (Bosnia and Herzegovina, Serbia, Albania, Kosovo, Croatia), as well as the two remaining post-Yugoslav states with which Montenegro has been in the same state community for a long time (Slovenia, Macedonia) and therefore shared a very similar legal experience.

The analysis will briefly outline the legal traditions that have decisively influenced the legal systems of these states within their present borders, then the civil codifications or civil legislation in force during the twentieth century, while the central topic will be the question of the codifying of civil law in each of these countries today.

The aim of the analysis is to provide Montenegrin codifiers with an overview of relevant experiences from the abovementioned countries, ranging from the best practices to the most important factors that have a negative impact on codification projects. It will address various relevant issues such as the relation between legal traditions, existing legislation and codification efforts; questions of the competence of the certain national legal profession to create a codification of civil law; issue of participation of foreign experts in codification projects; questions of positive and/or negative impact of the political environment and the public sphere towards the civil codification etc.

Key words: codification, legal traditions, civil law, Southeast Europe, Montenegro